Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың ноябрь 16 воскресенье № 265 (13265)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНГЕ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Үлетпүр министерстволарының каттыжышкынарынга болгаш бүдүрүлгелеринге продукцияның күрүне хүлээп алышкының доктаадып тургузарының айтырыгларын чугаалажып көрген чөвүлел хурал СЭКП ТК-га ноябрь 14-те болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгипе секретары М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнери В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар В. И. Долгих, Н. В. Талызин, СЭКП ТК-ның секретарьлары А. П. Бирюкова, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Ю. Б. Баталин, Г. Г. Ведерников, Л. А. Воронин, В. К. Гусев, Ю. Д. Маслюков, И. С. Силаев лөвүлел хуралдың ажылынга киришкен.

Эш М. С. Горбачев чөвүлел хуралга үүве чугаалаан.

Эш М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эштер! Үлетпүр министерстволарының бүдүрүлгелеринге күрүне хүлээп алышкының доктаадып тургузар дугайында партия болгаш чазактың хүлээп алган шиитпирин боттандырары-биле холбашкан практиктиг сорулгаларны чугаалажып көөр дээш СЭКП Төп Комитединге бо чөвүлел хуралды чыылдырары эргежок чугула деп, ТК-ның Политбюрозу санап көрген.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының Төп Комитеттериниң, партия крайкомларының, обкомларының, хооркомларының секретарьларын, төп органларының, министерстволарының, каттыжышкынарының, бүдүрүлгелериниң удуртукчуларын, специалистерин, эртемденнерин, техниктиг контроль албаннарының болгаш күрүне хүлээп алышкының ажылдакчыларын чалаан бис.

Чөвүлел хуралдың хүн айтырыы ындыг-ла онза чугула эвес хевирлиг, чамдыкта чугаалан турарывыс ышкаш, бөдүүн шинчилиг, ынчангаш чугула ажыл-керектерден чардыктырган-дыр деп, силериң иштинерден чамдык кижилер бодай берип магат чок. Бир эвес ындыг бодалдыг келген кижи бар болза, чөвүлел хурал эгелегиже чедир, ук бодалдан ойталаарын дилээр бодаан ийик мен, үүе дизе, ындыг бодал дээрге, соора билиишкин-дир.

Херек кырында социал-экономиктиг кайгамчык улуг ужур-дузалыг айтырыгыш дугайында чугаа болуп турар, үүе дээрге, экономиканың бүгү адырларының ажылының түңнели продукцияның шынарында илергейлеттинин сиңиккен. Кандыг продукция улус ажыл-агыйынга барып, ооң техниктиг деңнелин, кижиниң амыдырал-чуртталгазының байдалдарын үүү үүве тодаргайлап, ооң хереглелдерин кандыг үүл хандырып турарының дугайында — чугаа болуп турар. Кижилериң сагыш-сеткил бәйдалы, чуртта болдунуң турар бүгү чорудулгаларын оларның канчаар көөрү — оортан хамааржыр.

Рынокту техниктиг белик деңнелдиг кылыглар-биле болгаш хереглелдиг шынарлыг бараанары-биле хандырары— ол дээрге челишкиниг, чечектелген экономиканың кол көргүзүү-дүр. А чаваес шынар, ак сеткиллиг эвес багай ажыл — ол дээрге, иштиниң күш-ажылын-даа, материал-техниктиг курлавырларны-даа, черле ынчаар бистиң бүгү бәйлаавысты-даа төтчеглээриниң эң-не аймылдыг хевири-дир. Бисте иштизин-биле ап көөрге, бараан рыногу хөй таварылгарда ам безин хандырып, четчир хемчээлинге чоокшулап турар болгай, эштер. Бо ажыл моон соңгаардаа шапкын болуру. Бүдүрген үүүлдерин кажан албайн баар ындыг байдалга бүгү бүдүрүүшкүнүң таварыштырбазы чугула. А хөй бараанар мөөңнелип, кажан оларны албайн баар демдектер ам безин бар болуп турар. Чаа хереглел шынарларыг чаа бараанарны кижилерге сүмелеп, бөөр херек, ынчаарда олар ук бараанарны садып ап, үнелээр болгаш өөрүп четтиргении илергейлээр апаар.

Бисте чөнүүн хереглел бараанарының иниити хемчээлиниң структуразын амгы үеде ап көөрге, хөй туруштар талазы-биле барыын чүктүүдиен харын-даа бедик болгаш чогумчалыг нормаларга чоокшулай берген бис. Ол хиреде-ле доктаамал чедишпестээшкинге таваржын турар-дыр бис. «Европаның кайы-бир барыын талахы- чуртунга бүдүргеп» деп маркалыг бараанар иштики рынокка көстүп келирге, оларны дораан-на садып ап турар. Ол черле таарымча чок байдал болуп турар. Үүге ындыг болуп турарыл? Үүге дээрге бистиң бараанарывыстың хөй нуруузунуң адаанаажыр аргазы чок болуп турар. Ындыг болзажок, бистиң эки бараанарывыска барыын үүк марказын чыпшырын каарга, оны дораан-на садып ап турар таварылгаларны база билир бис.

Шынар бедидеря-биле холбашкан бисте ажыл-херек кандыг болур болдур, бистиң бүгү улус ажыл-агыйывыста ажыл-херектер база ындыг болур. Айтырыгны чогум-на шак ынчаар тургузар херек.

Бүгү продукцияны болгаш бараанарны шынарлыг бүдүрүп турган болза, хөй туруштарга хамаарыштыр айтырыг сан талазы-биле база шиитпирлеттинген турар ийик. Бистиң улус ажыл-агыйывысты, иштики рынокту хандырары эң-не эргежок чугула болуп турар. Бистиң экономикавыстың бо угланышкынынга күүүлүг, ылап шураашкыны кылбас болзувусса, бистиң планнарывыстың күүселдезин, салдынган сорулгаларның чедин алдыварын хандырып шыдавас бис, бистиң иниттелливисте, бистиң чонувуста тургустунуп келген идегелдерни үскениве ол болур ийик.

Бодумнуң чоруп турганымны үезинде болгаш беседаларга ындыг бодалды эскердим: дүргедединшкиниң сорулгазын ТК болгаш чазак салып турар-дыр, ынчалзажок дүргедединшкиниң шынар-биле дүүшүүрүп болур бе, ынчаш?

Ынчаарга эштер, дүргедединшкин болза үүле бедик шынарны дамчыыр, күш-ажылга, курлавырларга камнаалгыг технологияларны шиңгээдип алырын хандырар улуг бүдүрүлге аргаларлыг эки продукцияны болгаш оске-даа үүүлдерин дамчыштыр чоруп, боттанып ужурлуг. Чогум-на шынарны дамчыштыр. Оортан ким өскээр бодап турар болдур, ол кижи дүргедединшкин деп чогум үүл дээрзин амга чедир шуут билбээн-дир. Дүргедединшкин дээрге, буу-хаа-биле хөйну-ле бүдүр дээни ол-дур деп бодап турар-дыр. А ол ындыг хевир-биле улус ажыл-агыйынга болгаш чонга херектиг бе? дээрзин бодавайн турар. Ынчаар көөр чорук — дүргедединшкин эвес, амгы үениң негелдезинге деңнээрге, даш чеңсек-хереклелдериг үеңада-дыр.

Дүргедединшкин хамыктың мурнунда —техниктиг дешилгени дамчыштыр, чаа технижаже болгаш технологияже шилчиишкини, кижи факторун идепкейжиерин дамчыштыр боттанып ужурлуг. Кол үүл —ол дээрге шынар, база катап шынар-дыр!

Кым-бир кижиге анаа-ла, бөдүүн кылдыр угаазылаттынып болгу дег айтырыгның алыс утказы ол-дур. Шынарның айтырыгларын амыдырал болу амгы үениң эң чугула айтырыы кылдыр тургузуп келген. Чидин-биле, эде тургустуунуушкунуң төөгүне онза чидин-биле тургускан-дыр.

Ол турушту бисте билдингир болгаш илдеп, тодаргайы-биле тургускан. Мен мынча деп чугаалаар мен, эштер: силериң холуңарда — мында олуржүп, адырларны болгаш партия организацияларын база күш-ажылчы коллективтерни төлөөлеп турар силериң холуңарда ажыл-керектиң, ажок улуг ажыл-керектиң чедишкининг болурун ооң дузазы-биле хандырар ужурлуг боттуг ыралар турып турар. Бо бүгүү долузу-биле билип турган, бөгүнгү чугааны эрттирер ужурлуг бис.

Моны чугаалажып көөрүүге бүгү-ле үүүлдер балансылаттынган, ынчалза-даа бодал чок, бодаашкын үнүрбес, сагыш-сеткил, чурт дугайында сагыш човаашкын эскертиимес белеткеп каан текстер номчуваазын, ёзу барымдаалап киришпезин дилеп тур мен. Ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажылыл. Саазынар чокта, чугаа кажан-даа кыска, чүвениң алыс утказы-биле болур болгай. А бис ажыл-ишчи хуралды эрттирер ужурлуг бис.

Маңаа ээрежилге, бот-отчёт кылбайн, а үүү кылып турарының дугайын болгаш үүү кылырының, үүү кылбайн каапканының болгаш үүүже кинээнгей үндүрериниң дугайында бодалларны солчур херек.

Эштер, үш хонгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы бодунуң ажылын эгелээр, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүүлдезиниң планын хүлээп алыр. Мында олуржүп турар хөй секретарьлар, Дээди Советтиң депутаттары ол планның көргүзүүлери-биле танышып апкан. Бистиң шагда-ла тодарадып алганывыс ышкаш, амгы беш чыл бистиң он беш чылдыг программаызыта эң кол черни эзлеп турар. Аңаа кол үндезиннерни тургузар. Экономикага, эргелеп башкарылгага кандыг үндезиннерни тургузуп алыр бис, чуртка политиктиг чорудулганы, социал политиканы дүргедериниң талазы-биле кандыг үндезинни, партия ажылының чаа методтарының, бистиң кадрларывыстың талазы-биле кандыг үндезинни тургузуп алырывыстан — ол бүгү үүүлдер шуптузу бистиң келир үеледи он беш чылдыг ажылывыстың түңнелдериге салдарлыг болур.

Ынчангаш амгы беш чыл— эң берге, эң нарын, ынчаныже эң солун беш чыл. Ажылдың дүргедээшкинни естүрбүшаан, экономиктиг кол сорулгаларның чаңгыс аай тулуш шиитпирлээрин чедип алыр үүлээлгелиг бис. Ийги чылдың планын ылап-ла ындыг кылдыр тургускан — хөгжүлдениң темпилерин дүргедедири, бүдүрүлгени болгаш технологияны үндезинни-биле чаартыры болгаш чонга үлетпүр кылыгларын болгаш бараанарны ыраап-ла улам-на бедик шынарлыг кылдыр бүдүрүп үндүрерин хандырары. Беш чылдың ийги чылының кол кезектери, философиязы ындыг-дыр.

Шынарны бедидер талазы-биле ажылды эгелей берген болгай-бис. Ооң-биле холбаштыр «Продукцияның шынарын үндезинни-биле белидер дугайында» бүгү партия комитеттериниге, совет болгаш ажыл-агый органнарына, партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларына, бүгү ажылчы чонларга Төп Комитеттің чагаазының, бүгү үүүлдерин шыны-биле чугаалаан ажык партийжи документизиниң дугайын силерге сагындырарын күзей-дир мен. Иниитизи-биле ол бодунуң түңнелдерин бере берген. Продукцияның бедик шынарын хандырарынче шиитпирлиибиле чоруурувче Төп Комитеттің кыйгырыын билип, үүүлдүгүүнүп уткаан. Продукциязын мурнунда улус ажыл-агыйы-даа, иштики рынок-даа, экспорт-даа хүлээп албайн турган, а ам оларны күзелдин-биле ап турар апарган он-он бүдүрүлге черлерин адап болур мен, олар херекти ылап тудуп киргеш, кыска хуусаада ону чедип алган. Кылып шыдаар-дыр бис, эштер. Кылып шыдаар.

А ажыл-херек хереглеттинин турары ышкаш, ындыг хемчээлдерге чорувайн турар. Силер төөте болгаш чер-черле удуртукчулар, билир силер: ТК-ның албадаашкыны-биле ажылдап, чугаалашкан, ТК-ның чагаазын чугаалажып көрген хире, ында бир үүве кылдынып эгелээн, а ол ажыл ёзулуг калбарбаан-дыр.

Машина тудуунуң бүдүрүп үндүрүп турар продукциязы даарта азы сонгузу хүн 100 хуу делегей деңнелинге дүгжүп турзун дээр кеней бодалдан ырак мен. Ол дээрге бүгү үүүлдерин эде кылыр, эде бодаар, кылыгларның шынарын дилээриниң угланышкының тодарадырындан эгелээр, оларның деңнелин делегей деңнели-биле дүүштүрер, ону чогаадын кылыр, ооң соонда бүдүрүлгелерге таарыштыр тургузар, техниканы, технологияны эде тургузар, кадрларны киришпирер —бо бүгү күженишкиннерни болгаш үени негээрин билдингир болбайн аан. Ынчалза-даа ажыл оожум чоруп турар дээнин база марыылдаа чок боор. Ол херек техниканы, күш-ажылды организастаарын, комплектилээр материалдарны, кадрларны шиитпирлээр аргазын — бүгү-ле үүүлдерни хаара тудуп турар эң берге херек. Ол болза бистің бүдүрүлгевистің түңнели, алыс продукт-тур. Өскерлиишкиннер эгелээн, ол херекте эки өскерилгелер бар, ынчалза-даа ол биске херек ындыг хемчээлдерге болбайн турарын база катап чугаалаксап тур мен.

База бир үүүл дугайын — мен XXVII съездиге чугаалаан мен, ол үүүлү кайы хире үр, канчаар тодарадын, бодап келгенивисти утпаан мен.

Улус ажыл-агыйынга дешилгелиг, бедик шынарлыг продукцияны берип турарларбиле бир демей, үүү адам үүүлдер бүдүрүп турарлар база болур чогууру-биле чурттан турар ындыг байдалды чежеге чедир хевээр арттырар бис. Тамчыктыг чурттан турар, харын-даа, үрей кылыкты техниканы сайыраңгайжытпайн, күженишкин үндүрбейн, аңаа бодунуң угаан болгаш нерв системазын эрттир күженгирбейн турар болганда, ол чиги-биле чурттан турар. Херек чок азы багай шынарлыг продукция дээш аңаа шалың төлеп, шаңналдар берип турар бис.

Бир эвес ам силер бодуңарның продукцияңарның 100 хуузун рынокка садар силер, чежеин ажылдап алыр силер, ол шупту силерниң болур, бодуңар баш билир болур силер деп чугаалаар болза кандыг болурул. Бүгү 100 хуу! Оларның куду шынарлыг продукциязы кымга-даа херек чок болганда, олар ядаран калыр. Ынчаар ажылдап болбас, эштер.

Эде тургустунуушкун байдалдарында шынар айтырыларын төп кылдыр тургузар болгаш олче улуг кичээнгейни үндүрер ужурлуг. Шынарны бедидер талазы-биле ажылдың бүгү угланышкынларынга улам-на шиитпирлиг хемчегларни ап чорудары эргежок чугула. Бот-орулга-чарылга-биле, ооң кол принцип — чүүү ажылдан алган сеп, ону хереглеп, алыс түңнелдер ёзугаар үле деп ооң принципби-биле хөй үүүдү холбап турар мен. А алыс түңнел дээрге продукция-дыр, ол дээш алган акша-хереңни-дир. Бир эвес ол хереглекчиге-даа, улус ажыл-агыйынга-даа херек эвес болза, орулга албас. Орулга албайн баргаш, ооң ынай канчаар чурттарының дугайын бодай бээр апаар.

Бөгүн ындыг болган, а даарта долу бот-орулга-чарылганы кинирер деп чугаалаарын күзевейи тур мен. Ындыг үүе турбас. Ол сорулганы шиитпирлээри-биле бот-орулга-чарылга дамчыштыр баар ужуруглуг бис дээрзи чигзиниг чокка ийин. Бир таварылгада ол сорулга дүргеңи-биле шиитпирлеттинер, эске таварылгада —оожум. Кижи бүрүзүнге бодунуң темпизи турар, ынчалза-даа үүүле ол оруктан чоруур херек. Үүүле кылган үүүл, ооң шынары дээш төлээр херек, а алган орулга— бүгү коллективтиг, бүдүрүлгениң болгаш ооң тодаргай салыышкынын барымдаалап турган кижи бүрүзүнүң чаагай чоруу болур. Ону бот-орулга-чарылганың байдалынга тодаргай киржилгезиниң аайы-биле демдеглээн турар ужуруглуг. Ону билген турары чугула.

Үндезин базымнарның болгаш эң шыңгыы хемчегларниң бирээзи болза 1987 чылдың январь 1-ден эгелеп продукцияның күрүне хүлээп алышкының кинрери болур. Олар бистиң эң улуг бүдүрүлгелеривиске хамааржыры, олар улус ажыл-агыйының чугула продукциязын берип турарын барымдаалап алырга, бис шиитпирлээри кедергей улуг ужур-дузалыг дыка нарын сорулганың мурнунда туруп турар-дыр бис.

Мынчаар чугаалаксай-дыр мен: күрүне хүлээп алышкының кинрерин аная-ла шиитпирлевээн бис, ол идеп хей черден үнүп келбээн. Ындыг ажыл-биле шенелдеки чоруткан. Ол дугайын партияның Төп Комитединиң июнь Пленумунга чугаалап турган мен. Чижээ, Москваның «Фрезер» заводунуң дугайында чугааладым. Аңаа күрүне хүлээп алышкының кинрип турганы белен эвес болган. Ол бүдүрүлгеде технология болгаш документация азы-ла болза

(Төнчүү 2-ги арында).

АГРОҮЛЕТПҮРНҮҢ БАЗЫМНАРЫ

Чуртүүн агроүлетпүр комплекизиниң көдээ ажыл-агый болгаш болбаазырадыр үлетпүр ажылдакчылары бөгүн боттарының байырлалын бир дугаар кады демдеглеп турар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлери оларга ажыл-агый механизмин эде тургузарынга, дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун ёзузу-биле ажылдаарынга удуртулга болган. Ооң уламындан комплекстің мурнунда салдынган сорулгалар чедишкининг боттанып турар.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири — партияның болгаш чонның чугула сорулгазы. Ону амыдыралга боттандырары агроүлетпүр комплекизинде кирип турар коллектив бүрүзүнүң ылаптыг, боттуг болгаш харылзаалыг ажылындан хамааржыр. А ол дээрге ында кижилериниң киирген үлүүнден, мергежилиниң белииннден, күш-ажылдың болгаш күрүнениң сагылга-чурумун шыңгыы күүсеткининден боттанып. Ынчангаш удуртукчу-даа, ажылчын-даа бүрүзү продукцияның шынары дээш, чиг эттин, кывар үүлдүн болгаш электри энергиязының база материал-техниктиг курлавырларның камнаалгазы дээш туржур, бот-орулга-чарылганы болгаш бригада керээзин чер болганга нептередир дээш демисежир ужуруглуг.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрү бодунуң тургустунган баштайгы чылында — он ийги беш чылдың бирги чылында — элээн ажылдарны боттандырган. Көдээниң ажыл-ишчилери күрүнеге продукция садарын бүгү көргүзүг аайы-биле эткен чылдың бо үедеги деңнелинден көвүдеткен. Мал бажын өстүрер талазы-биле онаалдалар ажыр күүсеттинген.

Чер ажылының зона системазы, үнүш өстүрериниң интенсивтиг технологиязы шиңгээттинип турар. Ооң уламындан тараа, картофель, ногаа болгаш мал чеми культураларны мурнуку чылдардагызындан хөйну ажалап база белеткеп алган бис. Чуурга бүдүрери элээн көвүдээн. Өлүк-тывын ажыл-агыйының эргелери. Ыяш ажыл-агыйының министерствозу, Кызылдың сайгарылга базазы продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планнарын чедишкиниг күүседип турар.

Агроүлетпүр комплекизиниң адырларында мурнакчылар хөй. Чижээлээрге, «Тыва агроүлетпүртудуг» каттыжышкынның Бай-Тайга МПМК-зы социалистиг чарыштыг мурнуку одуруунда келген. Ол коллектив бо чылдың планындан 564 дорбелчин метр хөй чуртталга шөлүн эрткен айларда ажыглалга киирген. Ук коллективтиг кежигүннери чыл төнчүзүнге чедир ам-даа ийи чүс муң рубльдиг капитал салыышкынын шиңгээдирин хүлээнген ажылдан турар. Оларның ажылынга күш-ажылды эргелеп башкарарының бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзинге үндезилеттинген дешилгелиг аргазы, быжыг сагылга-чурум болгаш социалистиг чарыш идиг берген.

Эрзин районда «Чаа орук» совхозтуң Кочетов аттыг Сувураа сүт-бараан фермазы сүт бүдүрериниң болгаш ону күрүнеге садарының чыл планнарын оранчок ажыр күүсеткеш, ам келир чылдың үлүүнде ажылдап турар. Совхозтуң директору, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады Д-Б. Б. Чопуй малдың продуктулуун болгаш ажылдың бүдүрүкчүлүүн безидеринге, ажылчыннарның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын чугулалап көрген. Эрги кажааларны эде дерип, чаа кажааларны немей тутканы ферманы электрижидеринге болгаш күш-ажылды механизастаарынга дузалыг болган. Бо ажылдарны боттандырарын районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының септелге-техниктиг бүдүрүлгези, «Тыва агроүлетпүртудуг» каттыжышкынның Эрзин МПМК-зы холга алган. Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министерствозу база суг ажыл-агыйының эргелели ферма чоогунда мал чеми өстүрер 350 гектар шөлдүг суттарылга системазын база ажыглалда киирген. Фермада уксаа ажылын эжижидер, уксаалыг хунажыннар садып алыр талазы-биле ажылдар база чоруп турар. Ындыг болганда бо хожуданчай турган сүт-бараан фермазы удавас үлегерлиг коллективтериң бирээзи болу бээр.

Агроүлетпүр комплекизинде өске-даа эки өскерилгелер хөй. Олар ажыл-агый механизмин эде тургусканының, эртем-техниканың чедишкиннерин шиңгээткениниң, мурнакчы дуржулганы ажыглаанының болгаш күш-ажылды башкарарының дешилгелиг арганарының нептереткениниң түңнелинде чедип алдынган. Амгы үеде коллективтиг-даа, кижилериг-даа бот-идепкейн болгаш харыысалгазы бедээн. Ажыл-агыйының кайы-даа адырында дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун хүнүңү негелдези апарган. Курлавырларны тыптынары болгаш оларны долу ажыглаары, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни ыяап-ла күүседири кол сорулга болу берген.

Чонның амыдыралының материалдыг деңнелин улам ыңай бедидери, экономиканы хөгжүдерде социал угланышкынны күштелдирери—эде тургустунуушкунда чугула барымдаалаар көргүзүүлер ол. Ажылчыннарының, тускай эртемниглериниң ажыл төлевири көвүдээн, пландан ажыр продукция, продукцияның шынары дээш немелде төлевирлер база улгаткан. Чуртталга болгаш социал-культура тудугларының хемчээли калбарган. Көдээде электрижидилге, механизация чергелиг, хол-биле кылыр ажылды чигедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер үүүлдер улам нептереп турар. Кыштагларда малчыннарның радио дыңнаары, телевизор көөрү, хеп чуур машина, соодукчу, хевис, автомашина болгаш өске-даа этти эдилээри чаңчыл апар чыдар. «Совет Тыва» совхозтуң «Чүрек-Дөргүн», «Чаа орук» совхозтуң «Бай-Хөл», «Коммунизмниң херели» совхозтуң «Дус-Хөл» профилакторийлери ышкаш, дыштанылга черлери көвүдеп келген. Ооң ыңай агроүлетпүр комплекизиниң коллективтериниң Кызыл хоорайга, районнар болгаш совхозтар төптеринге ярмаркаларны эрттиргени, чаа ёзу-биле ажылдаарының чижээ болуру-биле чергелештир кижиже кичээнгейниң база бир херечизи.

Агроүлетпүрүн баштайгы базымнары чамдык чедишкинбиле эгелээн. Ынчалзажок ооң мурнунда ажыл-херектер амдаа хөй. Оларны бүдүрери СЭКП-ниң XXVII съездизиниң тоегүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырары ол.

Байырлал-биле, эргим эштер!

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыковуң даргалааны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы Кремльде ноябрь 14-те болган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының алдыгы сессиязын эрттирер-биле холбашкан айтырыгларны ажыг чугаалажып көрген. 1987 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң Күрүне планы болгаш 1986 чылдың план күүселдезиниң чоруп турарын, 1987 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин болгаш 1985 чылдың бюджедин күүсеткениниң дугайында отчёдуп баш удур чугаалажып көөр талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларының ажылының доозулганының дугайында айтырыгны дыңнаан. Дыңнадыгны палаталарның доктаамал комиссияларының даасканы ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национаддар Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы Н. И. Масленников кылган.

ССРЭ-ниң Улусчу Контроль комитединиң ажыл-чорудулгазының дугайында отчёт талазы-биле материалларны баш удур чугаалажып көөр талазы-биле ажылдың доозулганының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының хоойлу-дүрүм саналдаар комиссияларының дыңнадының чугаалажып көрген. Хуралга бо айтырыг талазы-биле Национаддар Совединиң Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссиязының даргазы В. П. Миронов үүве чугаалаан.

Хууда күш-ажыл чорудулгазының дугайында ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилериниң дугайында хоойлу-дүрүм саналдаар комиссияларның дыңнадының база чугаалажып көрген болгаш бо айтырыг талазы-биле Эвилел Совединиң Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссиязының даргазының оралакчызы А. А. Титаренко үүве чугаалаан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы сессиязынга чугаалажып көөрүбиле ол Хоойлунуң төлевилелин дамчыдып бээр шиитпирин хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бешки болгаш алдыгы сессияларының аразында үелерде хүлээп алдынган Президиумунуң Чарлыктарын ССРЭ-ниң Дээди Совединиге бадыладырыбиле киирериниң дугайында айтырыгны хуралга чугаалажып көрген.

Президиум 1986 чылдың сентябрь 26-да Венага ат салган ядролуг авария дугайын дүрген чарлап, дыңнатчыр дугайында дугуржулганы болгаш ядролуг авария азы радиациялыг авария байдалы болу берген таварылгада дуза дугайында дугуржулганы күштүг болдурарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

ССРЭ-ниң чазааның даасканы ёзугаар күштүг болуп бадыладыры-биле киирген ол дугуржулгалар дугайында илеткелди ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Б. Е. Щербина кылган. Санал-онал солчуруунга киришкеннер болза: ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. С. Шевченко, Белорус ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Г. С. Таразевич болгаш Литва ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Р.-Б. И. Сонгайла, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы В. Ф. Петровский, ССРЭ-ниң атомнуг энергетика министриниң оралакчызы Л. М. Воронин.

Дугуржулгаларның делегеренгей характеристикаларын, ядролуг энергиниң тайбың байдалга ажыглазары ышкаш шак ындыг амыдыралчы чугула болгаш перспективтиг адырга күрүелериниң кады ажылдажылгазың хөгжүдериге оларның ужур-дузазын хуралдың илеткелиге болгаш кирженчилериниң саналдарынга үнерген.

Дугуржулгаларны ажылдап кылып турганының үезинде совет тала тодаргай сорулгалыг болгаш эптиг чоруун көргүзүп ажылдаан болгаш осне чурттарның туружун болгаш сагыш човаан, байдалын барымдаалап көрүп турган. Ядролуг шепелделер үезинде, ядролуг чеңсектиг шериг объектилериниге аварияларны кириштир ядролуг бүгү авариялардың дугайын дүрген дыңнатчырының белеиин Совет Эвилели чугаалажышкыннар үезинде илергейлээн, ол дугайын дүрген дыңнатчыр дугайында дугуржулганың ёзузунга тодаргай ажыл-биле чоокта чаа бадыткаан.

Бо дугуржулгаларны чарары бот-болунга бүзүрежир чоруктуң, айыл чок чорукка хамаарыжыр айтырыгларны дугуржүп болурунуң боттуг аргаларын тургузуп турар. МАГАТЭ-ниң кылган базымнары, ооң иштинде айыттынган дугуржулгаларны ажылдан кылганы делегейге хамаарыштыр ядролуг энергетиканың идегелдиг болур чоруун хандырарына чугула чаа болур деп Совет Эвилели санап турар.

Атомнуг энергияны тайбың сорулгаларга туруштуг болгаш озал-ондак чок ажыглаарын хандырары-биле МАГАТЭ-ниң болгаш КНО-нуң, а ол ышкаш ооң специализастаан ВОЗ, ЮНЕСКО чижектиг албан черлериниң ролюн белдириниң эргежок чугулазын демдеглээн.

Ядролуг энергетика-биле ажылдап турар бүгү чурттарның ханы кады ажылдажылгазына үндезилээш, ядролуг энергетиканы айыыл чок хөгжүдериниң чуруму бүгү-ниити тайбыңны хандырарының херээнге кеску үлүг болган турар болгаш болурдаа ужурлуг.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ядролуг аварияларны дугайын дүрген дыңнатчыр дугайында дугуржулганы болгаш ядролуг авария азы радиациялыг авария байдалдарында дуза дугайында дугуржулганы бир үн-биле күштүг болдуруп бадылаан.

Хүн айтырын чугаалажып көөрүүге эштер Д. А. Кунаев, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, Ю. В. Соловьев олар киришкен.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ОН БИРГИ ЧЫЫЖЫНЫҢ АЛДЫГЫ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының алдыгы сессиязы **Эвилел Совединиң** болгаш **Национаддар Совединиң** каттышкан хуралы-биле даарта, 1986 чылдың ноябрь 17-де, эртенгиниң 10 шакта Кремльдің Улуг ордузунга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдаар залынга ажыттынар.

ҮНГЕН ДЕПУТАТТАРНЫҢ ОРНУНГА ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ ДЕПУТАТТАР СОҢГУУР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОКРУГТАРНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЛАРЫНДА

«Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунуң 39 болгаш 57 үүүлдерин ёзугаар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының депутаттарынга кандидаттар кылдыр округтарның соңгулда комиссиялары 1986 чылдың ноябрь 12-де дараазында эштерни бүрүткээн.

Владимир Александрович Барышников, 1939 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тываның күрүенің көдээ ажыл-агыйының дуржулга станциязының директору —Таңды районнуң Дүргениң № 98 соңгулда округундан;

Артур Артемьевич Голиков, 1938 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Тыва кобальт» комбинаттың директору —Таңды районнуң Хову-Аксының № 102 барыын талакы соңгулда округундан;

Раиса Чигжитовна Мартыгыр, 1955 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Кызыгаар» совхозтуң хойжуну —Тес-Хем районнуң Тестің № 109 соңгулда округундан;

Дома Инчеевна Эрикситмаа, 1939 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Революцияның чалбыжы» совхозтуң саанчысы — Таңды районнуң Балгазының № 96 соңгулда округундан.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНГЕ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

өске, азы сагыттынмайн турар, техникти документация технология-биле дүүшпестээр, херекселдер база өске, мергежилги база бедидер апаар дээш өске-даа ындыг түүлдер аңаа тыптып келген де. Идиг беришкиннери-даа, продукция хүлээп алырының системазы-даа, кириллде контрольдаа, четчелеттинер кылыгларда, черле ниитизи-биле алырга, эмгежок хөй айтырыглар туруп келгеи. Элээн каш ай иштинде бергедээн. Ынчалзадаа оон «Фрезерле» бүгү көргүзүглер экижээн. Кижилер шыпап-ла эки ажылдап болуурга, шыпап-ла эки продукцияны берип болуурга дораан бүзүрей берген.

Ынчалза-даа ындыг чүве бар: күрүне хүлээп алышкыының органнары түгле чаа тыптып келгеш-ле, чамдык черлерде бюрократизмге болгаш саазын-биле ажылдаар чорукка туттура берген дээр дугайында медээлер бар апаргаи. Саазын шокарлаарыга, чаа, кымыңг-даа, каза-даа дүрümчүтээнин отчёт кылырының хевирлериге, шынзылгаларга, язы-бүрү бижилгелер кылырыга туралыг чорук көстүп келген. Бо дээрге шуут болбаан чүве-дир. Бир эвес күрүне хүлээп алышкыны болуп түгле кыжаныр, туразында аажылаар кандыг-ла-бир оиза бөлүк ышкаш кылдыр бодай бээр болза, ынчан ол күрүне хүлээп алышкыны эвес апаар-дыр. Чүүү, канчаар кылыры билир кижилерин дораан-на шилип, тып алыр херек, чүге дээрге, хүлээп алышкын органнарының ажылы кижилериниң, коллективтериниң ниитизи-биле ниитилеп салым-чолунга хамааржып турар болгай.

Күрүне хүлээп алышкыныың органнарынга политиктиг болгаш техниктиг делгем билигларг, эртемниг, мораль талазы-биле бышкан кижилерни шилип алыры чугула.

Маңаа партия комитеттериниң ролю улуг болур ужурлуг. Бүдүрүлгелериниң чамдык удуртукчулары, чижек-биле алырга, мынчаар угаан бодап турары чажыт эвес болгай: күрүне хүлээп алышкынынга ажылын билир, эки ажылдакчыларны мээң берген херээм чүл? Оон соонда олар мээң холумну долгап эгелээрлер болгай. Ындыг туруш ол удургукчу боду эде тургустунуп албаанын, болуп турар чүүлдериниң чугулазын ханы билип албаанын көргүзүп турар-дыр, эштер.

Нинти ажыл-херек дээш сагыш-сеткили-биле аарып чоруур ажылдакчылар херек. Кандыг-бир участокта кандыг-ла-бир кылыгны үрей кылып турарын күрүне хүлээп алышкынының төлээлекчизи көрүп кааш, боду аңаа баргаш, конструктору, инженерни, технологту кириштирип тургаш, бүдүрүлгени организастап аптар, оон ажылчынар-биле кады шынар дээш демисежин турар. Ажылга шак ындыг чорук кижилерден эки деткиишкини ап болур.

Чылдың артып калган бүдүн-чартык айында бүдүрүлгелериниң болгаш адырларының күрүне хүлээп алышкынынга белеткелиниң дугайында тускай рубриканы телевидениеге болгаш парлалгага кылып алзывысса ажырбас боор деп бодап тур-мен. Бо ажылга эки, мурнакчы дуржулга дугайында делегеңгейи-биле солун кылдыр чугаалап бээр херек. Хөй-ниитиниң санаалоналын идепкейлиг болгаш шаап-халдаарының өзүзу-биле тургузар, кижилерни белеткээр, оларга болуп турар чүүлдерни тайылбырлап бээр херек.

Мынчаар чугаалаар ийик мен: күрүне хүлээп алышкынын кинерде кол-ла айтырыг болза аңаа белеткел-дир. Бүдүрүлге, адыр күрүне хүлээп алышкынынга канчаар белеткеттинген болдур, херек ынчаар болур. Эки белеткеттингенде ол чорудулга дыка улуг чергезинде хилек чок, оиза бергедээшкин чок болур. А кай баарлар олар, продукцияны дөмей-ле алгаш баарлардыр ийин деп санап турар черлерге дыка-ла нарыыдаашкын болуп болур.

Социализмни соора ажыглап болбас-ла болгай бис: социализм үезинде күш-ажылчы коллективти дөмей-ле берге байдалга арттырбас, социализм үезинде дөмей-ле бир шиитпирни тыптар дээн ышкаш. Тус чериниң партийжи органнары ТК-же долгаарлар болгаш канчаар ажылдаанывыстан хамаан чокка төлеп бээрин чедип алырын кызыдарлар деп.

Ындыг таварылгалар турган-на болгай. Чижээ, кандыг-бир чаа шугумну шиңгээдип алган, чаа технологияже шилчээн, нормативтерни өскерткен, чүүктү аартаткан, ажылдап кылышкын өскерилген. А улус-биле эки ажылдаваан, шупту чүвени кабинеттерге шиитпирлеп каапкан.

Социал, экономика база политика талазы-биле шын эвес чүүлдер болбазын дээш, мону ужур эдертип, дүжүметсиг өзү-биле эвес, күрүне өзүзү-биле көөр херек. Партия комитеттери арткан бүдүн-чартык ай иштинде херек бүгү чүүлдерни кылыр, кижилер-биле ажылды ханыладыр ужурлуг. Бүгү чүвени ыяк болап, херек бүгү чүүлдерни кылынар. Ажылдың угланышкыны тодаргай-дыр.

Бүгү-ле чүвени чонуң киржилгези-биле кылыр херек. Эң чугула ажыл-херек аңаа-ла, чеве дээни ышкаш бүде бербес. Бо хемчег— продукцияны күрүне хүлээп алышкыны — улуг хемчег. Ындыг болганда, белеткелге негелде база оизагай. Олче меи силериниң кичээнгейиңерни угдап тур мен, чүге дээрге, бир эвес кайда-бир четпестер болу берзе, министрлерден-даа, бүдүрүлге удуртукчуларындан-даа, партия организацияларының удуртукчуларындан-даа айтырар эргелиг болур дээш. Айтырар-даа бис. Ол таланы — күрүне хүлээп алышкыны ышкаш бо хире улуг хемчегни киирериңге организакчы, политиктиг ажылдың, техниктиг белеткелдиң талазын оизалап демдеглээр бодадым.

Мында үгдерээн чүве дыка хөй дээрзин бодаар херек. Дыка хөй чүүл хилис баргаи. Инженер-техниктиг кадрларда, үлетпүриүң өске ажылдакчылары-даа ортумак деңнелге дыка үр чаңчыгып, чавыаткан негелдерни барымдаалап келген. Бо бүгүнү эдер, шиитпирлиг эдер херек, ынчангаш чогум-на харын улуг, шыңгыы, ханы, харыысалгалыг ажыл херек. Бисте өске орук чок. Бис ол оруктан ойталап шыдавас бис. Ол оруктап чоруур херек. Угаангыр, кедизин көрген, өзүлүг ажыл херек.

Корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглаарының айтырыглары биеэги хевээр партийжи кичээнгейни болгаш деткимчени негеп турар. Корум-чурум болгаш сагылга-чурум чокта чүү-даа шиитпирлеп шыдавас бис. А чамдык кижилер арагалашкыны чок кылдым, эде тургустундум, туруптум, шылай бердим деп турар апарган. Чамдыктар сагылга-чурум дугайында чугаалап болзун, чежеге дээр болур боор деп санай берген.

Ынчап болбас. Корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну ам-даа чогууру-биле тургузуп албаан бис. Түгле удуртукчу бүрүзү, партия комитеди бүрүзү эде тургустунуушкунуң, түгле экономиканың эвес, бистиң ниитилеливистиң чогумчалыг ажылдаарының ол шиитпирлиг факторларының ужур-дузазын ылап-ла билип алганда, ам-на чогуурубиле болуру ол. Бо участокка ажылды канчап-даа сулаадып болбас. Сагылга-чурум болгаш корум-чурум—бир дугаарлыг сорулга. Ол ындыг турган болгаш ынчаар арткандаа. Ынчангаш турупкан кижилерге ону сагындырар бис, а кым-бир кижи шуут чилчигип туруптар болза, бодунуңна шорузу.

Бистиң чуртувустуң болгаш чонувустуң салым-чолунга дыка берге, дыка харыысалгалыг үеде чурттап турар бис. Ону эки билген турар ужурлуг бис. Хөредиишкин чокка мынчаар чугаалап болур мен: бистиң бөгүнгү эртип турар үевис болгаш чадавыс, бир эвес бистиң мурнувуста туруп турар айтырыгларны шиитпирлеп шыдавас болзувусса, ол чуртка, оон делегейге ролюнга төөгүлүг уржуктарлыг болур ындыг үе-дир.

Маңаа көргүстүнер эки-даа дуржулгадан, багай-даа үүлдерден, ол база-ла дуржулгадыр, чогуур өөредигни үндүрер арганы чөвүлел хурал биске бээр боор деп идегеп турар бис. Чурттуң үлетпүр бүдүрүлгелеринге продукцияның күрүне хүлээп алышкынынче келир чылдың январь 1-ден эгелеп шилчиринiң оруунга чүү кылырын бүгү талалыг сайгарып көөр ужурлуг бис.

• • •

ССРЭ-ниң Стандарттар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Г. Д. Колмогоров** дыңнадыг кылган. Ведомстводан дашкаар контрольдың тускай органнарын тургузары продукцияның шынарын үилезинн-биле экижериниң айтырынын шиитпирлээринге эң-не принципиалдыг хемчеглериң бирээзи болуп турар деп, ол чугаалаан. Ол чорук бүдүрүлгелериниң инженер болгаш ажылчын кадрларының медерелиниң эде тургустунуушкунунга, бүдүрүп турар продукцияның техниктиг деңнелин болгаш шынарын бедидеринге шиитпирлиг эргилдени он ийиги беш чылда-ла боттандырарынга идигин бөөр ужурлуг. Оон-биле чергелештир, күрүне хүлээп алышкынын доктаадып тургузары бүдүрүп турар продукцияның шынары дээш бүдүрүкчүнүң болгаш оон контроль албаннарының харыысалгалын чайлатпайн турар.

Күрүне хүлээп алышкынын боттандырарының дуржулгазының дугайында, чаа өзү-биле ажылдаарының таарымчалыг баштайгы түңнелдериниң, үлетпүр бүдүрүлгелериң болгаш күрүне хүлээп алышкынының ажылдакчыларының кады ажылчорудулгазының үезинде тургустунуп келген айтырыгларның, министерстволарының болгаш ведомстволарың улам өзүлделиг ролюнуң, партия, профэвилел болгаш комсомол органнарының ролюнуң дугайын хөй чүк чүдүрер автомобильдерни бүдүрер талазы-биле Кама каттыжышкында (КамАЗ) күрүне хүлээп алышкынының удуртукчузу О. В. Куршев, «Москва» дааранылга бүдүрүлге каттыжышкынның чиңгине директору И. Я. Кременецкий, Воскресенскиниң «Минудобрения» бүдүрүлге каттыжышкынның чиңгине директору Н. Ф. Хрипунов, «Бакэлектробытприбор» бүдүрүлге каттыжышкынның чиңгине директору М. Агаев, ССРЭ-ниң министрлери В. В. Бахирев, В. М. Лукьяненко, А. А. Ежевский, С. В. Колпаков, Украинаның Компартиязының ТК-зының секретары Я. П. Погребняк, Литваның Компартиязының ТК-зының секретары А. К. Бразаускас, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң секретары О. А. Королев, СЭКП-ниң Куйбышев обкомунуң бирги секретары Е. Ф. Муравьев, СЭКП-ниң Горький обкомунуң бирги секретары Ю. Н. Христораднов, Украинаның Компартиязының Львов обкомунуң бирги секретары В. Ф. Добрик, СЭКП-ниң Ульянов обкомунуң бирги секретары Г. В. Колбин, СЭКП-ниң Свердлов обкомунуң бирги секретары Ю. В. Петров болгаш өскелер-даа чугаалаан.

Оон соонда эш Л. Н. Зайков санал берген. Эртем-техниктиг депшилгениң түңнел көргүзүү, бүдүрүлгени организастаарының деңнели, оон культуразы болгаш продукцияның бедик культуразы болур деп чүвени саналынга ол оизалап демдеглээн. Маңаа —экономиктиг-даа, политиктиг-даа шинчилиг бүгү агыйыглар каттыжар.

Чугаа түгле күрүне хүлээп алышкынының байдалдарында ажылды канчаар организастап чорударының дугайында болбайн турар. Сорулганы улам-на калбаа-биле — бар курлавырларны канчаар эң-не эки болгаш ажылагыйжы өзү-биле башкарарының, бүдүрүлгеге корум-чурумну тургузарының, күш-ажылчы болгаш технологтуг сагылга-чурумну быжыглаарының, ажылдың деңдески чоруун көдүрериниң, үрей кылыкчыларга эптеш чок байдалды тургузарының сорулгазын салып турар.

Күрүне хүлээп алышкынын доктаадып тургузары — ужур эрээн сорулга эвес. Планнаашкынны болгаш эргелеп башкарылганы экижидер, каттыжышкыннарны, бүдүрүлгелерни болгаш бүдүн адырларны долу бот-орулгачарылга принципиинче шилчидер, бот-акшаландырыышкынче болгаш чарылгазын орулгазы-биле дуглаарынче, бүдүрүлгелериниң бот-тускайлаң чоруун болгаш харыысалгазын бедидер, ажыл төлевириниң идиг бөөр ролюн быжыглаар талазы-биле амгы үеде боттандырып чорудун турар хемчеглериниң комплекизиниден ону хоорук кылдыр көрүп болбас. Ол болгаш өске-даа хөй хемчеглер продукцияның техниктиг деңнелин, ынаныштынын болгаш шынарын, бистиң бүгү ажылывыстың шынарын шиитпирлин-биле бедидерин бодунуң алыс сорулгазы кылдыр салып турар.

«Шынар» деп сөстү партия улуг уткалыг кылдыр көрүп турар. Ол болза түгле продукцияның техниктиг бедик деңнели болгаш идегелдиг эвес-тир. Ол болза хамыктың мурнунда бистиң ажылывыстың стили, сөстүң болгаш ажыл-херектің бузулбас чаңгыс аай болуру, дужун хараар болгаш ыска үениң эрге-ажыктарын хараар чорукту ажып эртери болур.

Күрүне хүлээп алышкынының ажылынга болур-чогуур ажыл-ишчи байдалды тургузарының айтырыгларынга чер-чериниң партия органнары чугула рольду ойнаар. Олар партияның болгаш күрүненің дээди эрге-ажыктарын барымдаалаар, чайгылыш чок болгаш принципиалдыг чорукту көргүзүп, ыска үениң ажыы, дужун хараар, боттуг үүлдү хөредириңче үткүп турар кижилерни шыңгыы көөр, күрүне хүлээп алышкынының талазындан объективтиг үнелээшкин берип, салдар чедирер ужурлуг.

Күш-ажылдың организастыг чоруун бедидеринге күш-ажылчы коллективтериниң ролюн бедидер талазы-биле, продукцияның шынарын бедидерин экижидеринге идепкейлиг болгаш тодаргай сорулгалыг ажылды профэвилелдерден маңаар эргелиг бис. Бүгү ажылдакчыларның күш-ажылды өзүлүг ак сеткилдиг көөрүн, ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның профессионалдыг мергежилин төлептин-биле болгаш калбак ажык, көскүзү-биле үнелеп көөрүн чедип алыр ужурлуг. Түгле бедик шынарлыг продукцияны бүдүрүп үндүрер дээш коллективтиг харыысалганы болунга ап турар болгаш бригада аргазы-биле ажылдаарынга белеи мурнакчы бригадаларының инициативазын болгаш дуржулгазын деткиир база калбаа-биле нептередир ужурлуг.

Цехтерге, участокларга болгаш бригадаларга бедик шынар дээш социалистиг чарыштыг улам калбартыр, алыс түңнелдер дээш ажылчы чоп бүрүзүнүң хамаатты харыысалгазын бедидер ужурлуг.

Шынар дээш демиселге партия ленинчи комсомолга, бистиң аныяктарывыска оиза идегелди салып турар. Комсомолчу бүрүзү, аныяк кижи бүрүзү чаартылгаларының киржикчизи кылдыр херек кырында бодун билген турар ужурлуг. Ол херектерден кым-даа оякталбас ужурлуг.

Чөвүлел хуралга ажылдың шынарын бедидери-биле болгаш бүдүрүлгениң озал-ондак чок чоруу-биле холбашкан айтырыгларның комплекизин база чугаалажып көрген.

Ол темага эш В. И. Долгих чүве чугаалаан. Бүдүрүп турар продукцияның шынарын бедидери хөй талаларда технологтуг сагылга-чурумну быжыглаарындан, күш-ажылды организастап чорударын экижидериниң, бүдүрүлгеге иштики корум-чурумнуң дүрümнерин шыңгыызы-биле сагыырындан хамааржыр деп, ол демдеглээн.

Ол айтырыгларже бистиң чуртувуста улуг кичээнгейни салып турар деп, ол чугаалаан. Күш-ажылды камгалаар, аңаа чогаадыкчы шинчини бээр, бүгү бүдүрүлгелерге ажылдың озал-ондак чок болгаш эки байдалдарын тургузар талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырып чорудуп турар. Түгле он бирги беш чылда ол сорулгаларга 24 млрд. ажыг рубльди чарыгдаан.

Оон-биле кады элээн каш министерстволарда, оон иштинде ССРЭ-ниң Хөмүр-даш үлетпүрүнүң министерствозунда, ССРЭ-ниң химия үлетпүрүнүң министерствозунда, ССРЭ-ниң Кара металлургия министерствозунда, ССРЭ-ниң Нефть-химия үлетпүрүнүң министерствозунда болгаш чамдык өске-даа министерстволарда техниканың озал-ондак чок ажылдаар чоруунуң талазы-биле ажылдарының деңнели озуп турар негелделарга дүүшпейн турар. Демир-орук, автомобиль, далай болгаш хем транспортунда шимчээшкиниң озал-ондак чок болур чоруун эвээждириниң айтырыгларын ам-даа оожум шиитпирлеп турар. Ажыл-агыйның чамдык удуртукчуларының талазындан бодуиуң албан-хүлээлгелеринге харыысалга чок, эрецгей көрүп турарының фактылары илереп турар.

Адырларның профэвилелдериниң Төп комитеттери, черчериниң профэвилел организациялары оларга тывыскан эргелерни долузу-биле ажыглаар, күш-ажылдың байдалын экижидер талазы-биле будүрүлгелериниң администрацияларының ажыл-чорудулгазын контрольдаарын күштелдирер херек. Будүрүлгениң сагылга-чурумнуң кандыг-даа хажыдыышкыннарынга эптеш чок көөрүнүң байдалын күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге тургузарын чайгылыш чокка чорудар.

Ол угланышкынга идепкейлиг, кызымаккай ажыл ниитилел будүрүлгезиниң тодаргай, үзүктел чок ажылдаарынга, улус ажыл-агыйында таарымчалыг өскерлиишкиннерни быжыглаарынга, чурттуң социал-экономиктиг көгжүлдезин дүргедириңче СЭКП-ниң XXVII съездизиниң угланышкынын чедиишкиниг боттандырып чорударынга улуг аргаларны бөөр деп, В. И. Долгих түңнелиде чугаалаан.

(СЭТА).

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сүмелеп, шүгүмнүлеп тур

ЧУРҮМЧУТСА

Арбай, кызыл-тас, хоо-тараа чашгда тываларның хоорган, соктап чип келген чеми. Ажыы-биле чугаалаарга, национал чем болур.

Мындыг эртем-депшилгелиг үеде, канчап тараа хооруп, соктаар, дээрбеңээр агрегат кылып билбес деп. Кижи бодаарга, кандыг-даа аргазы бар хире. АВМ-ге хооруптар болза ажырбас. Электри күжү-биле ажылдаар дээбеден түге кылып болбазыл? Чамдык аныяк өскеннер хооргаш белеткээн далганны билбес, танывас болгай. Ол чаагай чемни черле кылып белеткезе деп күзел бар.

Чок болза Чадааның тыва өглер кылыр цегинге чагыттырып көрзе? Деспи, согааш-баланы кылып үнүлүрер кылдыр аан. Ол бүгү херектелдерни суур чурттакчыларына эвес-даа болза, малчынарга садып болгай. Оларга ол дыка дузалыг. Ыракузак малчынарга хлеб бо-ла үстү бээр. Автомагазин келбейн баар таварылгада, боттары хооруп, соктап, хол-дээрбези-биле тыртып белеткеп ап болур. Черле ынчаш солунга үнген «Арбай далганы» деп авторуңуң көдүрген саналын чугулалап көрүп, түүлүгзүдүм.

Б. КУУЛАР.

Таңды район.

ДУЗА БОЛБААН

Сентябрь 28-те бичим уруувус Саяна хенертен аразы. Суурда кижи эмчизи чок, ажылдап турган эмчи эвлеглиг декрет-шолээде. Эмнелгениң аштакчызы В. Азанованы бажыңга эмчи чалап бээрин дилээриивиске, боду келген, а дүрген болгаш соңгаарлаттынмас дуза чедирер машина келдиртпээн болган.

Аарыг уруувусту дуне тараа сөөртүр машинага олурткаш. Туран эмнелгезинге аваазы, честеэн чедирген. Эмчиге көргүзерге-даа дуза болбаан, уруувус шыдаашпайн баргаи. Оода ийи-бир шак бурунгаар эрте дуза көргүскен болза, уруувусту камгалап алыр арга турган ийик.

Амыдыралга чүү болбас деп, суурга эмчи турбаска бергеле-дир. Республиканың Кадык камгалал министерствозундан дилээриивис болза, Суш суурга эмчиден быжыглаарын күзээрдир бис.

Суурда харылзаа салбыры база ажылдавас. Дүрген бижик азы кандыг-бир харылзаа кылырда ыяп-ла чорук кылып, Туран хоорай баар. Шак бо четшестерни эде көрүп, хемчээн алырын улус депутатларының Бии-Хем район Совединиң күүскомунган идегеп манадывыс.

Х. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

Бии-Хем район.

ТУРАР ЧААРТЫ ТУРГУЗУП

Биче-Тей суурга солун, сеткүүл чагыдылгазы эрткен чылдың деңнелиинден өскен. Төп солуннарны — 21, республика солуннарын — 420, «Хемчиктиң сылдызын» — 103 экземпляр чагыткан.

Парлалга — бистиң амыдыралывыс-тыр. Өреге бүрүзү чагыдылгалыг болзун дээш, Шекпээрде почта салбырының эргелекчизи Т. С. Монгуш, почтачы З. Х. Монгуш эвээш эвес хемчеглерни ап турар. Мурнуку байдалды эде көрүп, боттарының ажылын чаарты тургузарының оруун олар тып келген.

О. ДОНДУП.

Барыын-Хемчик район.

Кызыл хоорайда № 10 киоскиден улуг, биче чон үзүктелбес, хаймныг черлериниң бирээзи. Оон чоогу-биле эрткендүшкен чон көрүштүг, шевергин делгеп салган сеткүүлдерни төп болгаш республика солуннарын, номнарны, открыткаларны болгаш өске-даа хереглелдиң бараанларын күзелдин-биле садып алгаш баарлар. Улуг Октябрьның 69 чыл оюнуң бүдүүзүнде киоскиниң ажылдакчызы З. Г. Батуринабиле ужуражып, оон ажылнижи-биле танышкан бис.

Зара Георгиевнаның садып алыкчыларга кичээнгейлин, олар-биле чугаалажып турда эптин хөлчок болду. Ол эзлчеглежип ажылдап турар эжи Ф. П. Пастухова-биле байырлалга багай эвес ужурашкан. Киоск ажылдакчылары он айларда планын 106 хуу, а сөөлгү кварталда 104,2 хуу кылдыр ажыр күүсеткен. Олар эки түңнелдерни кандыг аргабиле чедип алганнарыл?

Бирээде, ажылды шын организастаарынче, үе-шакты чөптүг ажыглаарынче сагыш салган. Ийиде, кайызы-даа ажылга хамаарылганы шыңгыыраткан, чыллагаан чок ажылга келбейн баар, ийикпе озалдаар чорук шуут болбастаан. Ажылга мурнакчы аргаларны тыварынче олар чамдык оралдажыышкынны кылып турар. Чижээлээргe, киоскини ажыдарының бетинде, олар ажылга эрте келирин чурумчуткан. Ажылдаарының бетинде садып алыкчыларга эптиг кылдыр бүгү солун, сеткүүлдерни болгаш өскедаа бараанларны кеску черге делгеп салып каар. Бо чорук үе-шакты чогумчалыг ажыглаарынга эптиг. Чамдыкта номчукчулар чугула хереглээн солун, сеткүүлүнге чагыг киирерге, өске киоскилерден тып эккеп бээрлер. Садып алыкчының (чамдык чечен чогаалдар) чагыгларын садыг базазынга дыңнадып хереглелин хандырып турар. Чонга дыңнангыр, кичээнгейлиг чорук киоск ажылдакчыларының ижинге дыка дузалап келген. Мындыг ажылдың ачызында, оларның киоскизинде кирген солун, сеткүүлдер, өске-даа бараанар үр чытпас, чогуур хуусаазында саттына бергилээр. Чамдыкта өске киоскилерни кезип тургаш, үр чыдып бээр бараанларны алгаш, чонга садып, эш-өөрүнге ажылнжиниң талазы-биле аргасүмеин када бээрлер. Амгы хүннерде киоск ажылдакчылары он ийиги беш чылдың бирги чылын эки доозар, аңаа мөөңнеттинген арга-курлавырларны быжыглавышаан, чаа чылды шалыпчы иш-биле эгелээр сорулга салган ажылдап турар.

ЧУРУКТА: З. Г. Батурина ажыл үезинде.

С. ЧООДУ. В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

БИЖИКЧИ БҮРҮЗҮНГЕ ӨӨРЕДИГЛИГ

Бо чылдың № 198 «Шын» солунга «Ажылчын болгаш көдээ бижикчилерге» деп эгелиг мурнуку үүл парлаттынган. Ында көдээ бижикчилериниң парлалга-биле тудуш харылзаалыын, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарыбиле ажыл ишчилериниң канчаар ажылдап турарын чыдарынга бижикчилериниң киирип келген үлүү биче эвес дээрзин демдеглээн. Ол үүлде амгы эде тургустунуушкун үезинде ажылчын болгаш көдээ бижикчилериниң харыысалгазының база моон, соңгаарга сорулгаларының дугайында оизалап тодаргайлаанын бодум хуумда номчукчу бүрүзүнге өөредиглиг деп санадым. Шынап-ла, бижикчи бүрүзү үениң негелдезинге дүүштүр бодундан эгелээш эде тургустунар дээрзинге каттышпас аргам чок. Эде тургустунуушкунну ханы медереп билбээн шаанда, бижикчи болуру ындыг-ла белеи эвес.

Мээң кожа-хелбээ чурттап турарым көдээ корреспондентилериниң аразында ийи-чаңгыс улус бар. Оларның бижээн үүлдери номчукчуларның хөөңүнге дүүшпейн баргылаарын эскерип чугаалажып турар. Бодум хуумда, бригада, коллективтериниң күш-ажылчы кижилериниң аразынга барып, ажылда чедер, четпестерни тодарадып, оон чылдагаанларын илереткеш, шыныг фактыларга даянып бижиирин оралдажып келдим.

Бо чылын «Улуг-Хем» солуннуң бир номериниг Арыг-Үзүүнүң ыяш ажыл-агый участогунуң лесниктери К. Оржак, С. Даваа 5—5 тонна ситгении кезип, болуп сараатаан деп. бир авториуң үүлү үнген. Ол медээни бистиң черде бир автор мегелеп бижээн болган. Ону медээде ады кирген кижилер бадыткааннар.

Бо чылын Иштии-Хемде сигенчилер бригадазынга, чедип, оларның ажылын көрүп, бригадир-учётчик Быстан-оол Даваа-биле чугаалажып турумда, оларга дузалажыры-биле шефчилер келген. Оларның аразындан аныяк кижи келгеш, «Силериниң бижээн үүлдериңерни солундан үрүлүү номчур-дур мен. Ажыл-ишчилер аразынга чоруур бооруларга, таныыр апардым. Чамдык бижикчилер чүвени караа-биле көрүп, тодарадып албайн бижий бээри таарымча чок» — диди. Көдээ бижикчилер ындыг чоруктан чайлап, ылаптыг бадыткаттынган ажылхеректери, мурнакчыларның дуржулгазын караавыс-биле көрүп, сайгарып, кижилериниң боттары-биле беседалажып турган бижиир ужурлуг бис.

Чурттап турар девискээриниң ямзы-бүрү ажыл-агыйынга чедериңге суурда партия эге организациязы, совхозта партия комитеди (секретары Я. М. Дамба), улус депутаттарының Арыг-Үзүү көдээ Соведи (күүском даргазы Б. К. Оюн) дузалап турар. Ынай-бээр чоруур транспорт-биле хандырып турары бижикчи ажылыыска дөгүм болуп келген.

Бодум хуумда «Шын», «Улуг-Хем» солуннар биле быжыг харылзааны тутпушаан, редакция ажылдакчыларының арга-сүмезинге даянып, хире-шаам-биле парлалга ажылынга киржип келдим.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

РАЙОН СОЛУНУ:

ону номчуур дизе...

Өскен-төрээн черим Кызыл-Мажалык. Оон он чеди чыл мурнунда чоруткаш, Кызылга тудугга ажылдап, үш чыл бурунгаар хүндүлүг дыштанылгаже үнген мен. Амгы үеде Каа-Хемниң Сарыг-Септе чурттап, пенсиялаза-даа аңаа орбайн, шыдаар шаам-биле ажылдап —таңнылдап турар мен.

Шөлээмде Кызыл-Мажалык чорааш, төрээн черимде ажылхеректи «Хемчиктиң сылдызы» солунну дамчыштыр аажок сонуургап номчуладым. Ынчангаш эрткен чылын-на парлалга чагыдылгазының үезинде Каа-Хем районуң «Союзпечать» черинге баргаш, ук солунну көргүскеш, «Хемчиктиң сылдызы» солунну чагыдып алыйн дидим. А оон ажылдакчылары тургаш: «Өске район солуну-дур. Сеңээ ону кым эккеп бээр чүвел?» деп харыы бергениер.

Ол-ла хевээр чагыдып ап шыдавааным бо. А 1987 чылда ук солунну номчууру-биле чагыдып ап болурунуң аргазы кандыг ирги? Бо талазы-биле арга-сүмеден бээрин диледим.

Самбуу ООРЖАК.

Каа-Хем район.

РЕДАКЦИЯДАН: көдээ бижикчиниң ол айтырыынга хамаарыштыр тайылбырдан бээрин редакция республиканың «Союзпечать» агентилелиниң начальниги А. И. Давыдовтан дилээн.

Тыва АССР-ниң Харылзааның будүрүлге-техниктиг эргелелиниң почта харылзаазының ажылының начальниги Р. А. Тур-биле бо айтырыгны сайгарып чугаалашканының дугайын эш Давыдов редакцияга дыңнаткан. Ынчангаш 1987 чылдың февраль айдан эгелеп бистиң республикада районнар солуннарын Тываның кайы-даа районнарынче чедирип берип болур. Районнар солуннарын чагыдып алыксаан номчукчулар келир чылдың февральдан эгелеп боттарының районнарының солуннарын «Союзпечать» агентиледдеринге баргаш, чагыдып ап болур.

МУРНАКЧЫ СААНЧЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты, «Көк-Тей» совхозтуң аныяк саанчызы Сара Ховалыговна Арандол бодунуң мергежилинге өзүлүүлүг берилгеи, арга-дуржулгазын белгилип чоруур мурнакчы саанчыларының бирээзи.

Ол, он ийиги беш чылды база-ла кончуг эки күш-ажылчы чедиишкиннерлиг эгелээн. Эрткен он айның түңнелдери-биле ол бодунга бижыглаан хунажын инектериниң бирээзинден-не 1748 кг сүт саап алыр планын 2177 кг кылдыр ажыр күүседип, Октябрьның 69 чыл оюнуң байырлалын эки көргүзүглериг уткаан.

ЧЫЛ ЭГЕЗИНДЕН БЭЭР

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Эрзиниң харылзаа белдириниң ажылдакчылары эде тургустунуушкун өзүзү-биле ажылдап турар. Харылзаачылар он айларың планыг оиаалдаларын ниитизи-биле 102,5 хуу күүсеткен. Оон иштинде почта салбыры 104 хуу, телеграфистер 113,9 хуу, телефон харылзаачылары 101,2 хуу кылдыр күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезин-биле деңнээргe, 6,8 хуу өзүлделиг болган. Көдээ суурларда почта салбырларындан Мөренниң (эргелекчизи Я. Эренцей) 108,8 хуу, Булуң-Бажының (эргелекчизи О. Баадыр) 101,2 хуу чедир күүсеткеш, мурнаан.

Ажылга эде тургустунуушкун калбарын турар үеде күүседикчи сагылга-чурумну быжыглаарының бир кол бызы —кижи фактору. Харылзаа белдириниң начальниги, профэвилелиниң комитеди боже сагыш салып, чамдык хемчеглерни ап чорудуп келген. Хамаарышкан участогунуң сорулгазын ханы медерен билип, мергежилиниң аайы-биле биллии доктаамал белилип, ажылдап чоруур аныяк специалистер ында эвээш эвес. Чижээлээргe, телеграфист П. Чурук он эйларда хууда планын 109,3 хуу, электромонтёр К. Бегзикей 104,2 хуу боттандырган. О. Комбу Улан-Удэниң харылзаа техникумунда бот-өөредилге-биле өөренмишаан, электромонтёрлап, Б. Норбу телеграфистериниң бригадиринде эки ажылдап турарлар.

Улуг Октябрьның 69 чыл оюнуң байырлалында харылзаа белдириниң кызыл-булуңунга харылзаачылар чыглып, бо чылдың он айларында кылдынган ажылдарны түңнеп чугаалашкан, мурнакчыларга тус-тус шаңналдарны тывыскан. Ол кежээ аныяк специалистер биле хоочуннарының ужуражылгазы болган. «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи, «Союзпечать» начальниги О. М. Орус-оол, электромонтёр К. Бегзикей, оператор Ч. Тава олар аныяк специалистерге боттарының аргасүмезин берип, ажылдап эрткен үезин чугаалап берген.

А. ТАВА.

Эрзин район.

Бөгүн—Агроүлетпүр комплекизиниң көдээ ажыл-агый болгаш болбаазырадыр үлетпүр ажылдакчыларының хүнү

ИНТЕНСИВТИГ ТЕХНОЛОГИЯ-БИЛЕ

Бо чылын бистиң совхоз гектар чер бүрүзүнден ортумаа-биле 24 центнер тараа дүжүдүн ажаап алган. А интенсивтиг технология ёзугаар болбаазыраттынган шөлдериң дүжүү оон бедик — 50 центнер бёзин ажып турду. Бо чоокку чылларда ыдыг бедик дүжүт-даа ажаап ап көрбээн бис. Бо дээрге бистиң ажылывыстың түңнели, ыында мээң бичин-даа бол үлүүм бар деп бодап кээрге, чажырып канчаар, шынап-ла өөрүүчүг, чоргааранчыг. Ынчалзадаа ону остүрери, ажаап алыры белен эвес-ле болган.

Чазын совхозтуң экономистери бистиң бригадавыска хамаарыштыр интенсивтиг технология шөлдериниң гектар бүрүзүнден 18 центнер тараны ажаап алыр деп планныг онаалданы санап үндүрүп, биске дыңнатканда, шыны херек, элээн үндараан бис. Эрткен чылын-ла гектар чер бүрүзүнден ортумаа-биле он ийи центнер дүжүт ажаап алганывыс шөлдерден ол хире тараа алыр дээрге, бүзүренчиг эвези аажок болган. А план күүсеттиимеске, алыр акшатөгөрик-даа эвээш болуруи билбес кижи бар эвес...

Шынап-ла, баш ышпас арга чок. Шөлдериң хөрүзүү, бистиң ону болбаазырадыр техникавыс-даа хевээр арткан-на болгай. Биезги шаг болза, ам чүгле дээрже көрүп алгаш, оон кандыг дүжүп кээрин манап орар ийнаан. Агаар-бойдустуң таарымчалыг байдалдарын ынча дээрим ол-дур ийин, а бистиң ол өдөөгөлиис бүткен, эки-ле чай болду. Ынчалза-даа бистиң ол эки дүжүт ажаап алганывыста оон-даа артык база бир барымдаа бар. Ол дээрге, мен бодаарымга, кижилериң боттарының ажылынга хамаарылгазы, боттарында бүзүрели-зир.

Ам ону тайылбырлаары-биле база катап часка келиили. План бедик, ону канчаар күүседирил деп айтырыг бистиң мурнувуска тургустунуп келгенин чугаалаан мен. Ынчангаш интенсивтиг технологияның негелде бүрүзүн хажык чок күүседир, даанган херээнге бедик харыысалгалыг болур деп түңнелге ынчан келдивис. Бистиң ол чугаавыс аная-ла сөстер боон артпаанын эгезинде-ле демдеглеп каайн. Маңаа бистиң хоочунарывыстың эки үлегер-чижээн, черге бүзүрелин черле чугаалаза эки. Аңаа хамаарыштыр маңаа бир мындыг чижекти киирзе ажырбас боор.

Бир-ле катап база-ла аравыста чугаалажып, планың улуун сайгарып олурувуста, хоочун тараажы Иван Донгакович Далый мынча дили:

— Че, соксаңар, оолдар, аас-биле кажан-даа кандыг-даа ажыл-херек бүдүрүмейн чораан. Кандыг-бир үвени чедип аар дээр болза, аная хөөреп орган херээ чок, ажылдаар апаар. Ол сес центнерде үү боор, аргажок үве ышкажыл, шаанда бо шөлдерден алдан чедир центнер тараанны ажаап ап турдувус чоп. Ам канчан барган деп. Черивисти, боттарывысты ынчаар куду көөрүвүске кайыын боор.

Хоонуунуң ол сестери бистиң хөй кезиивиске шынап-ла дегген боор, чүге дээрге оон соонда ындыг артык чугаалар болганын-даа сагынмас-тыр мен. Чугаалажып турар-даа чай кайда боор, часкы чымыштыг иш келген. Часкы тарылгага техниканы ыяк-ла белеткедивис. Чижээлээрге, моон мурнунда сеялканың септелгезинин соонда оон дугуйлары дээскинин, тараа чаштырар аппарады ажылдап, үрезин төктүп турар-ла болза, ажырбас дээр үве-ле болгай. Бо чазын ындыг болбаан, септеттинген сеялка бүрүзү аажок шыңгыы хыналданы эрткен. Оон соонда катап септелге чорудар таварылгаларда турду. Херек болганда канчаар, катап септен турдуувус.

Эгезиниден-не шупту үве кайыын-на ындыг ажы турган деп. Тарылга эгелээрге, хөй кезиивис сеялкалар таарыштырарын база катап-ла үттүпкан болбазын бо. Хүнүүн-не ону хынап турган херээ чок, ол чокка-ла эки ажылдап турары көстүп турар ышкажыл деп бодап турганывыс ол. Үчүле Иван Донгаковичивис сеялкаларын хүнүүн хынап, таарыштырбышаан. Шынап-ла кандыг үвел дээш тарылганың үшкү хүнүнде аңгы-аңгы сеялкаларының тараан черлерин хынап көрдүвүс. Түңнелдер бисти кайгаткан, хынавайн турган сеялкаларның ажылында дыка хөй четпес үүлдер илереттинген. Дораан-на бригада чөвүлелин чыып, ниити хурал эрттиргеш, хыналданы ийи хонгаш-ла эрттиреринн доктааттывыс. Оон соонда ындыг хажылыышкыннар катаптаваан. Чайгы чер болбаазырадылгазының үезинде база ол чурумувусту кагбаан бис, чер болбаазырадыр агрегаттар доктаамал хыналдага турган. Кижилериң даанган херээнге хамаарылгазындан, боттоттарынга шыңгыы негелдезиниден оон күүселдези улуг хамаарылгалыг болган.

Оон аңгыда кандыг-даа ажыл-херекке дидим шиитпирлерин ап, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары эки түңнелдерге чедирерин база бо чыл көргүскен. Моон мурнунда чылларда бистиң ажылагыйга кызыл-тастың «мироновская» деп сортун кажан-даа тарывайн келген. Бо чылын чамдык шөлдерге ону тарыыр дээрге, чамдык кижилер чөпшээрешпейн турган болгай: чылыг-чымчак агаар-бойдуска таарымчалыг сорт биске кайыын таажыр деп санап турганнар. Түңнелинде барып, эң бедик дүжүттү оон алдывыс. Бир эвес ол дадаалазаашкыннарга алзып, ону олурттаан болза, эки дүжүт-даа кайыын турар.

Часкы, чайгы ажылдарга ындыг харыысалгалыг болганда-даа болзувусса, күскү дүжүт ажаалдазын элээн буу-хаа эрттиргеннивисти миннир апаар. Чайын тараа ол хире дүрген өзүп, үнүп турарын көрүп, оон соонда барып чыдыптын болурун билип турзувусса-даа, аңаа баш удур ыяк белеткенип албаанывыс-биле элээн чидириглерлиг болдувус. Чамдык санаашкыннарда ол чидириглер бир гектардан-на беш центнер чедип турар деп айыттынган. Бис бодаарывыска, ол хире четпес боор, ынчалза-даа черге бичин-даа тараанны кааптарга, дыка хомудаачыг болбайн канчаар.

Ынчангаш бодунуң ажылынга бедик харыысалгалыг боон, кандыг-даа ажылга ыяк белеткениринин, ол ажыл үезинде ак сеткилдиг болурунуң эргежок чугулазынга катап келгениис бо. Бо чүгле тараажыга эвес, шуптувуска — ажылчын кижи бүрүзүнге хамааржыр.

С. СУНДУЙ,
Улуг-Хем районунуң «Найырал» совхозунуң механизатору.

Кызылдың эът комбинады — Тываның агроүлетпүр комплекизиниң мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ында цехтер аразының социалистиг чарыжының мурнуку одуруунда колбаса кылыр цех чоруп турар. Валентина Трофимовна Петухова удурткан бо коллектив эрткен он айларда 1170 тонна колбаса кылыр онаалдазын 1210 тонна кылдыр боттандырган.

Цех начальнигиниң өрээлинде коллективтиң шаңнаткан хүндүлел бижиктери болгаш дипломнары хөй. Ханада вымпел — байырлал бүдүүзүниде алган шаңналы.

ЧУРУКТАРДА: мурнакчы ажылчыннар Л. КҮЖҮГЕТ биле Н. ГРУДИНИНА

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХАВЫЯА

Орден-биле шаңнаан дугайын Лопсан-Базыр Точка тайгадан аалынга келгеш, майгын эжинин баккылавайн тура дыңнаан. „«Орден-биле шаңнаткан-дыр сен, Точка!—деп, кадайы Бүрбүлдей хөглүг чугаалааш, чаа сүрүп келген ивилерже базып каан: —«Хүндүлелдиң Демдээ-дир...».

Точка кезек аайын тыппаанзыг турган. Бодунуң адын бодаар туржук харын: «Частына бербээн бе оозу, Бүрбүлдей боду шаңнаткан боор, чоп оон ады бо каш чылда элээн-не үнүп, солунга безин бижиттирип келчиг» деп бир янзы бодап турган.

Чок, Точка шаңнаткан. Өгбүле улустан иви малын өстүрер, карактаар кол кижи, маргыш чок, эр кижи-ле болгай. Он ажыг чылда «Тоора-Хем» совхозтуң Серлиг, Өдүгеи девискээринге иви малдап чораш, Лопсан-Базыр Точканың кылган-туткан ажылы хөй. Малының баш саны эң хөй, хорамча чок боон келген кадарчыларының бирээзи ол. Ол чылларның хөй кезиинде ивизиниң баш саның 96 хуудан кудулатпайн чыл ажырып келген. Чыл бүрү алган анайы үүс мындыдан сезен үш — тозан болган. Ол дээрге эң тергиин дээзинге биче-ле четпес.

Өске бүгү ивижилер-биле бир демей, Точка ажылы дээш чуду-кара кижи. Иви-чары мунгаш соокта-даа, ол-чакпаныгда-даа, херээн бүдүрүп аар дээш келген. Чижээ, бир хонаштан өске чаа хонашче аал көжүрери, белен хөңүкпес, бажын эгдирбес кодан ивини сүрери, читкен-барган дезигбейлерни кайыын-даа бол сүрүп эккээри, араатан „бөрү, хайыракан сүргеш ыран чоруптары...

Иви бригадазында ажылдың кандыг-бир талазын эде тургузар дээш Точка бодунуң билири-биле орландажып, ол дугайын эш-өөрүнге чугаалап чоруур, «Ивини эки хадаарапан турбазындан чидер, бөрү, хайыраканга алзыр чорук бистиң бригадада бар. Ол дээрге харыысалга чогу, бодун ханы бодап билбези болур» — деп, Точка тайгадан совхозче чоруткан бир чагаазында ынча деп бижээн болган. Ивижи бодунуң ажылын эки билир.

Орден хавыяалыг болган Лопсан-Базыр Точка 1987 чылда төрүүр 100 ивиден 95-тен эвээш эвес анай алырын хүлээнген. «Бо чылын иви өстүрериниң чыл планын (98 хуудан кудулатпас) күүселир мен» — деп, ол тайгадан дыңнаткан.

А. НУГУУРАК.

СААНЧЫДАН БАЗА ХАМААРЖЫР

Инекти эки чемгерери черле чугула, «инектің суду дылында» дижири чөп болгай. Ынчалза-даа аңаа «...саанчыда базаа» деп сөстү немээр херек, чүге дээрге сүттүң хөй болуру оон улуг хамааржыр.

Саалда, эртем ёзугаар алыр болза, чүгле эмиглеи сүттү сызып алыры эвес, сүттү тывылдырарының-саамчыдарының кол аргазы. Ажыыбиле чугаалаарга, инекти багай саар болза, сүт бербестеп, эзткир малче шилчий бээр. Ынчангаш саанчыдан, оон мергежээнинден инектің сүткүрү тудуп хамаарылгалыг дээрзин агроүлетпүр комплекизиниң бүгү саанчылары билген турар ужурлуг.

Бистиң чуртувуста чаңгыс чылда он муң килограммдан эвээш эвес сүт бээр инектер көвүдеп турар. Оларның ортумак көргүзүү эрткен чылын 11135 килограмм, а үскүрү 3,97 хуу болган. Ол дээрге бир ындыг инектен-не 442 килограмм арыг үстү азы 508 килограмм саржагны алганывыс ол. Челябинск области «Россия» совхозтуң Волга дээр инээ саарының үшкү чылында 17517 килограмм сүт берген. Оон үскүрү 4,2 хуу — 736 килограмм үс азы бир тонна саржаг! Ол инек чамдык хүннерде 77 килограмм сүттү берип турар. Хүнде!

Сүткүр инектери өстүрери —уксааны экижидериниң болгаш сайзырадырының кол көргүзүү. Ынчангаш ферма болгаш кодан бүрүзүнге ийи-чаңгыс азы бөлүк сүткүр инектери ылган, чемгерилгезин болгаш ажаалдазын экижидери, мергежили бедик саанчыларга быжыглаары чугула.

Инектің дөрт эмин каттыштыр чаңгыс орган болуп турза-даа, оларның бестери аңгы-аңгы ажылдан турар. Оларның бирээзи соглурга, өскелериниче оон сүдү барбас. Ынчангаш эмиг бүрүзү бүгү сүттүң 23—25 хуузун бээр. Ындыг болганда бир эмиг соглурга-ла, инектің сүдүнүң дөрттүң бир кезиниң чок болганы ол. Инектің эмини камнаарының чугулазы моон илдеп.

Инектің эмининиң үрелириниң чылдагааннары аңгы-аңгы, а колу — инектің турар черинин бичизи. Улуг инектерниң турар черинин калбаа бүдүн-чартык метрден эвээжевес ужурлуг. Оон ыңай соок черге чыдарга, инектің эмин соокка алзып база болур.

Саар инектің деңгели эки турар ужурлуг. Саап турар үезинде ортумак күштүг, а төрүүр үезинде семис болуру таарымчалыг. Чамдык инектериң күжү пат болур. Инек бүрүзү чаңгыс килограмм деңзини немээринге 8—10 чем единицазын чарыгдаар. 25—30 килограмм деңзини немээрде. 200—240 чем единицазын чарыгдаар, ол дээрге 400—480 килограмм сүттү тывылдырарына херек чем-дир.

Саар инектери, ылаңгыя сүткүр инектерни үр эдилээринче чамдык малчыннар кичээнгейни күштелдирип турар. Мен бодаарымга, ындыг улуска немелде төлевирни тургузары чугула. Шынап-ла, кодан инектің 15—20 хуузу чылдың-на чаартынын турар. Чаа келген хунажыннарны саап чаңчыктыр, өредир үеде сүдү эвээш болур. Ынчангаш кодан инекти бештин бир кезиинден көвүдедир чаартпазы күзенчиг.

Амгы үеде мал ажылында кол чүве — мал чемин бүдүрери болгаш малды чемгерери экижидер. Ынчалзажок чамдык үүрмек айтырыгларны база оюп болбас. Бир эвес инектің деңгелин эки тургузар, эмиглерин дөгерезин камнаар, оларны аарыгга таварыштырбас болзувусса, инек бүрүзүнден хөй сүттү ап болур бис.

Е. АРЗУМАНЯН,
көдээ ажыл-агый эртемнериниң доктору.

ЁЗУЛУГ ЭЭ БОЛУРГА

Каа-Хем районда «Лениничи орук» совхоз он ийиги беш чылды чедишкиниг эгелээн ажыл-агыйларның бирээзи. Ол эрткен айларның продукция бүдүрер болгаш садар планнарын ажыр күүседип, мурнуку одуругда чоруп турар. Совхоз бо чылын хову ажылдарынга агротехниктиг чурумнарны өйшаанда, шын сагып-тургаш, бир гектар черден-не 12 центнер дүжүт алыр планын 13,7 центнер кылдыр күүседип, пландан ажыр 677 тонна тараны ажаап алган.

Тараажылар бригадазын хоочун механизатор Владимир Чаш-оол элээн каш чыл улаштыр удуртун турар. Ол боду механизаторлап 24 чыл ажылдаан. Бригада коллективтиг керээ аргазы-биле үш дугаар чыл ажылдап турар. Ниитизиниг-биле бо чылын 4152 гектар шөлге тараа культураларын тараан, ооң иштинде кызыл-тасты 1842 гектар черге тараан. Бригадала калбак мергежилдиң он алды механизатору хаара туттуйган.

В. Чаш-оол удуртка ук бригада дүжүт ажаалдазын районда бир дугаарында доосканы. Бедик дүжүттүң үндезини хову ажылдарын кыска хуусаада, бедик агротехниктиг байдалга чорудун түргаш чедип алырында дээрзин ол бригадазының кежигүннериниг бо-ла тайылбырлаан турар. Олар келир чылга боттарынга быжыглаан тараа шөлдерин белеткеп, күскү чер аңдарылгазын кылып алганнар. Тарылга шөлдериниде саван ажааттынган.

Кожазында «Енисей» совхозтуң механизаторлары бир гектар шөлден үүле 6—7 центнер тараа ажаап алган. Бригадир В. Чаш-оол ооң чылдагаанын кижилериң черге хамаарылгазында деп санап турар. Тараажы кижи черниң ёзулуг-ла эвзи болур ужурлуг.

Совхозтуң администрациязы, партия, профэвилел комитеттери болгаш көдээ Совет күүскому ховуда ажылдап турар кижилерге кичээнгейлиг болуп, оларның ажылдан, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп берип турарындан ажылдың түңнели эки болуп турар.

К. СОКОЛОВ.

АГРОҮЛЕТПҮР АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Агроүлетпүр комплекизиниң көдээ ажыл-агый болгаш болбаазырадыр үлетпүр ажылдакчыларының хүнүнге турааскааткан байырлыг хурал ноябрь 14-те, Москвага, күрүнеиниң Төп концерт залынга эрткен. Аңаа адырның алдарлыг кижилери, колхоз-совхоз бүдүрүлгезинин специалистери болгаш организакчылары, АҮК-түң болбаазырадыр үлетпүриүң төлөлекчилери чыылган.

Президиумга СЭКП ТК-ның секретары В. П. Никонов, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министрлери, Күрүне комитеттериниң даргалары, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинин, министерстволарының, ведомстволарының харыысалгалыг ажылдакчылары, социалистиг чарыштың тиилекчилери, бүдүрүлгенин чаартыкчылары, эртемденнер олурган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазының бирги оралакчызы, чурттуң Күрагроүлетпүр комитединиң даргазы В. С. Мураховский илеткел кылган, партия Төп Комитединиң өмүнээзинден байырлыг хуралдың киржикчилеринге чүректиг ханызындан байыр чедирген болгаш күш-ажылга, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң салган сорулгаларын күүседиринге чедишкиннерлиг болурун күзээн.

Көдээде, бүгү улус ажылагыйында боттуг чаартылгалар болуп турар деп, ол чугаалаан.

Эде тургустунуушкунуң түңнелдери көстүп турар. Ботоурлага-чарылга быжыгып, коллективтиг керээге таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар. Бөгүн коллективтер планны үүле күүседир дээш эвес, харын күш-ажылдың, акша-хөрөңгиниң эвээш чарыгдалы-биле күүседир дээш ажылдан турар. Бедик моральполитиктиг шынарлыг, ханы профессионал билиглиг, чаартыкчы ёзу-биле ажылдап турар ажылдакчылар эң улуг ажыкты чедип ап турар деп, ийеткелчи демдеглээн.

Көдээ ажыл-агыйда эгээртинмес курлавырларның бар боон турарын мурнакчыларның дуржулгазы херечилеп турар. Байырлал хүннеринде чүгле чедишкиннериниң дугайын эвес, харын четпестериниң ажыл-агыйны чорударының түңнелдерин экижидериниң дугайын чугаалажып турары ынчангаш дүрүм ёзугаар үүл боон турар. Эде тургустунуушкун — марште. Ынчангаш бо чылын чедип алган эки үүлдерин улам быжыглаары, ажыктыг ажыглаары онза чугула боон турар.

(СЭТА).

ДҮРГЕДЕЭШКИН: кадрлар билиин бедидери

ЭКОНОМИКА БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГА

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарына экономиктиг билиглер кол черни ээлеп турар. Ам улус ажыл-агыйының кайы-даа адырында кадр бүрүзү кылган ажылының болгаш бүдүрген продукциязының аразында ылгалын билген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, бот-үнени чиигедиринге хамаарышкан айтыырларны боду шиитпирлээн турар ужурлуг. Ынчаннас болза, материалдыг болгаш моральдыг идиг берииишкинни ажыглаары, черле күш-ажылды эргелеп башкарары чогуур негелдеге четпейн баар.

Удуртукчу кадрларны болгаш ажылчын бүрүзүн экономиктиг билиглер-биле чепсеглээриниң бүгү аргаларын ажыглаар, чаа аргаларны тыптынар херек. Маңаа агроүлетпүр каттыжыышкыннары экономиктиг өредилге четкилери туржук, дыштанылга кежээлерин безин ажыглаары чугула.

Күш-ажылчы чонуң дыштанылгазын организастаар талазы-биле ажыл Каа-Хем районунуң «Совет Тыва» совхозта черле үлегерлиг. Совхозтуң дирекциязы (С. Д. Седен-оол), партком (А. Б. Кара-оол), профком (К. С. Чамбалдоо), дыштаныр хүн штабы (К. Д. Натпий-оол) күш-ажыл кижизинче, оон ажылдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгейни улгаттырган. «Чүрек-Дөргүн» профилакторий, «Совет Тыванын 40 чылы» дыштанылга ортулуу, республикага эң баштайгы арага ишпее шайдалга, бе саар ферма болгаш шилдиг хымыс, аътка ынактарның болгүмү. «Авам, ачам база мен — спортчу өг-бүле бис» болгаш оларның өскеда ажылдары ам бүгүдеге, билдингир апарган. Совхозка организастаан чамдык кежээлерге, күш-ажыл баймралдарынга Кызыл хоорайдан болгаш республиканың өске районнарындан, ажыл-агыйлардан безин төлөлер киржип турар.

Хостуг үени болгаш дыштанылганы ажыктыг, көглүг болгаш культурлуг эрттирери күш-ажыл кижизиниң бүгү мага-бодунга, мээ-медерелинге чогуур дышты, күштү болгаш кадыкшылды бээр. Ол үеле кижиниң угаанының медээлер шиңгээдип алыры кажангызындан-даа экижиир. Маңаа оюн-тоглааның дээштин улуг. Ынчаннас ыдыг байдалга чедип алган билиг быжыг болур болгаш уттундурбас. Ынчангаш экономиктиг билиглериниң үндезиннерин ажылчы чонга өредириинге дыштанылга үезин ажыглаарын бир катап дугурушкан бис.

Мен ол совхозка экономистеп турдум, ынчангаш ук ажылдың ээзин кезин меңээ онаашкан. Төп телеаппаратының «Чүү, кайда, кажан?» деп программазынга үндезилээш, баштай механизаторларын дыштанылга кежээзин белеткеп эгелээн бис.

Дыштанылга кежээзин совхоз директору боду башкарып эрттирген. Бригадалар — командалар, бригадирлер — командирлер болган. Культура бажыңынга суурнуң барык-ла бүгү чурттакчылары чыглып келген. Сценада —командаларның сес-сес төлээлери ийн кыдыында столдарда. Ортузунда бичин столда— кежээниң башкарыкчызы биле харылаан кижиниң үезин саная кижи. Оларның артында — демдек салыр шиитпекчилер, айтырыгларның харыылары оларда. Харыыга, айтырыгларның аарын (хөй саналга кылырын) барымдаалап, 1—3 минута бээр. Айтырыгны баштай кайы-бир команданың төлээзи, ол шыдавас болза, команданың залда кежигүннери, оон бир кижи харыылап шыдавас болза, көрүкчүлер харыылаар. Хөгжүм үргүлчү ойнап турар. Айтырыглар аразында — хөглүг ыры, баштак чугаа, шоодуглуг шүлүк болгаш өске-даа көргүзүглер.

Тараа өстүрер Чинге-Даг бригадазының командазы «Мажак», мал чеми бүдүрер Чеди-Паш бригадазы «Витамин» аттыг болган. Команда бүрүзү эмблемалыг. Командалар бүдүрүп турар продукциязының, белеткээн аъш-чемниниң болгаш үндүрген хана солунунуң делгелгезин базаа кылган. Тиилекчилерни илередирде бо бүгүден өске командаларның активизини, дорт, чиге болгаш тывызык харыыларны база барымдаалаар.

Экономиктиг кежээни эгелээрде командалар кылган ажылын, бүдүрген продукциязын, камналгазын болгаш орулгазын бот-боттарынга рапорттажыр. Сан-түңнү үүле тонна, километр-биле эвес, акша-көпеек-биле база адаар. Кол-кол чурагайларны, схемаларны болгаш экспонаттарны көскү черлерге азар. Үш минута иштинде харыылаар айтырыгны чаңгыс минутада харыылаанда, ийи минута команданың курлавырынга артар.

Чижекке ындыг айтырыгны болгаш оон харыызын киирейн. «Дүжүт ажаалдазының үезинде чолаачының машиназындан рейс саныында бир адыш тараа төктүп турар болган. Ол хире тараанны деңзилээш, улусчу контролёрлар түңнеп көөрге, машинадан неделя дургузунда 200 килограммдан эвээш эвес тараа төгүлген болган. Бир эвес ол тараа төгүлбээн болза, беш чыл иштинде үү хире көвүдээн турарыл?». Чинге-Даг бригадазы бир гектарга 200 килограмм үрезин (кызыл-тас) чажар, оон 10 центнер дүжүт алыр планныг. Ынчаннас дыт болганда баштайгы чылын демги төгүлген тараанны бир гектарга тараан, оон 10 центнерни алыр. Ийиги чылында ол 10 центнерни беш гектарга тараан, оон 50 центнерни алыр. Дараазында 50 центнер үрезин 25 гектарга четчир, оон 250 центнер дүжүт алдынар. Дөртү чылында 250 центнер 125 гектарга четчир болгаш оон 1250 центнер тараа алдынар. Сөөлгү чылда 1250 центнер үрезинин 625 гектарга чажар, оон 6250 центнер азы 625 тонна тараа алдынар.

Ам бодап көрүүнерде: чаңгыс адыш хире төктүп турган тараа каш машина үүгү чедир көвүдээн-дир? 24 машина үүгү-дүр. Күрүнеиниң садыын алыр өртээ-биле санаарга, ол тараанның өртээ 80000 рубль болур. Ол акшабиле совхозтуң бүгү ажылчыннарының 1,5 айда ажыл төлевирин төлеп болур. Азы бирээзинге-ле дөрт өг-бүле чурттаар, каттыштыр он алды өг-бүле чурттаар дөрт бажыңны тудуп болур.

Алыш тараанның (машинадан үүле чаңгыстап дүжүп турар тараанның аан) бо хире улуг үнелиин кым санап чораан боор. Ынчангаш дыштанылга кежээзиниң киржикчилери ону магадап-даа, катап-катап санап-даа, элдепсиниппаа, маргыжып-даа, соккуртунуп, хомудап-даа турдулар. А херек кырында төктүп, үрелип, сыптан тоглан, мал базын азы чип турар тараа оон-даа хөй, ынчангаш ол чидириглерин болдурбас хемчеглерни дарый алыр дээш түңнелге кежээниң киржикчилери шуптузу келгеннер.

Экономиктиг дыштанылга кежээзиниң киржикчилеринге машина-техниканың эдилелинин, камналгазының, продукцияның бот-үнезин чиигедиринин, чаңгыс минутаның үнезиниң лугайында болгаш өскедаа айтырыглар сонуургаачыг, ажыктыг болгаш өредиглиг болган. Эскертинмес бо айтырыглар чамдык кижилерге ажыдыышкын-биле дөмей болган. Дыштанылга кежээзинде шиңгээдип алган билиин оон соонда быжыглаар ажыглап турган улусту база кордум. Мээң бир эжим «бажыңывыста дөрт кижи бар хиревисте, хүнүүн-не ийи хлеб садар-дыр бис. Оон бичин артып каар үүве-дир. А бо суурнуң бажын бүрүзүнден та чеже хлеб үндүр октаттынып турар үүве? Хлебти кезип азы деңзилеп садары чогумчалыг хире ийин» деп орду.

Мал ажылының ажылдакчыларының ындыг дыштанылга кежээзи база солуп эрткен. Ынчан мал эмчилери биле зоотехниктер бот-боттарының экономиктиг билиглерин хынашканнар. Мал эмчилериниң командазын чээрби чеди чыл мал эмчилеп турар Ондар Дамчай-оол, зоотехниктер командазын хойжу бригаданың бригадири, Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң студентизи, комсомолчу Ооржак Быстан-оол удурткан. Бот-орулга-чарылга болгаш бригада керээзиниң, янзы-бүрү мал чемнериниң хоолуунуң, мал продуктуларының бот-үнезинин, немелде төлевир, торгаал болгаш хорамча база чидириг дугайында айтыырларны кежээниң киржикчилери онза сонуургаан.

Экономиктиг дыштанылга кежээлери кижилерни ыяап-ла боландырар. Кижи бүрүзү билип алган билиин боду ажыглаар, өскелерге дамчыдар. Чижээлээрге, бир кежээден чон бир машина бокту алды километр черге аппарын төгериге үүле машина хөлезизи 2 рубль 14 көпеек деп үвеин билип алган. Кежээ бүдүүзүнде хынаарга, суурда 55 бажыңның богу ыраттынмаан болган. Ынча бокту дажыглаарына машина 330 километр эртер. Үүле эртер эвес, а чүк үүдүртүүже азы дүжүртүүже элээн үе дургузунда, үш километр эрткен санында турар ужурга таваржыр. Ынчан бензин база, үе база каш катап хөй чарыгдаттынар. Бо бүгүнүң кижиниң бодунга-даа, күрүнеге-даа каражалын билген чурттакчылар ам бажыңының чаныы бокталдырбастаан. Черле ынчаш, экономиктиг дыштанылга кежээлери эрткен саныда чонуун дижы ханыр, билин бедиг, хей-ээлы болгаш активизи көдүрлүп турар.

«Совет Тыва» совхоз эрткен беш чылды 1,5 миллион рубль каражалыг эгелээн. Ам он ийиги беш чылдың баштайгы чылының эрткен айларының байдалы-биле алырга, совхоз 50 муң рубль орулгалыг болур. Күрүнеге көдээ ажыл-агый продуктулары садарының чыл планын — ноябрь бирге чедир эзти 113 хуу, сүттү 106,3 хуу күүсеткен. Картофель садар онаалдазын алды катап ажыр, тараа садарын 165 хуу боттандырган. Мал бажын өстүрериниң планнары база үүзүн аайы-биле күүсеттинген. Үүс башка онааштыр 86 хураганы доруктурган. Ук совхозта дүргедээшкиниң болгаш эде тургустунуушкунуң чижектерин бо чурагайлар долу бадыткан турар.

Экономиктиг дыштанылга кежээлери чонуң билиин бедидип, сонуургалын улгаттырып, кижи факторун бадыткан турар. Шынап-ла, мурнакчыларның болгаш олутпайларының ажылының ылгалы дораан-на көстүп кээр. Орулга, чарылга, бот-үне деп сөстерниң аразында харылзаазы биллингир апаар. Үүр хирени кылганын, чежени алырын ам кым-даа санап орар. А ол — ажылишке кончуг чугула. Ону чүгле экономиктиг өредилге, политшкола дамчыштыр эвес, оюн-тоглаа, шоодуг, кожамык ачызында база чедип ап болурун бо совхозта дыштанылга кежээлери бадыткан турардыр. Чонуун хостуг үезин ынчаар эрттирери ажыктыг болгаш солун.

А. КААДЫР-ООЛ,
дыштанылга кежээлериниң организакчыларының бирээзи, Каа-Хем РАУК-түн улуг экономизи.

ЭРЗИНЧИЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

1986 чылдың ноябрь 21-де 17 шакта Эрзин сууриның Культура бажыңында «Шын» солуннуң Ажык чагаа хүнү «Эде тургустунуушкун» деп темага болуп эртер. Аңаа Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга, Чуртталга-коммунал ажыл-агый, Калык камгалал министерстволарының, Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының, «Тыва автотранс» каттыжыышкынының болгаш өске-даа албан черлериниң база районнуң удуртукчулары болгаш харыысалгалыг ажылдакчылары киржир.

Эде тургустунуушкун дээрге ажыл-агыйның бүгү адырларын, амыдыралның бүгү талаларын хаара тудуп турар чүве болганда аңаа салыр айтырыглар янзы-бүрү болур үжүрлүг. Ынчангаш айтырыгларны, саналларны, күзелдерни бижээш, суурларда аскан харжактарже сугар болгаш СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизинге-даа эккеп берип болур.

Ажык чагаа хүнүнге идепкейлиг киржири-биле силерни чалап тур бис, хүндүлүг эрзинчилер!

СЭКП ЭРЗИН РАЙКОМУ,
«ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯЗЫ.

ТӨӨГҮНҮ БИЛИП АЛЫР ДЭЭШ

Азас ортумак школазынга янзы-бүрү темалыг неделаларны бо-ла организастап турар. Чоокта чаа Совет Тывага тураскааткан неделя эрткен. Бистер өренгиичилер оон Тываның төөгүзүнден фактыларны, болуушкуннарны, солун кижилерни хөй-биле билип алдывыс. Неделя дургузунда бистиң кылыр ажылдарывыстың планы улуг, ону тодаргай тургускан. Салчак Токаның «Араттың сөзү» деп трилогиязынга конференцияны эрттиргеи бис, тоску классылар программа өзүгаар ону өөренип турганнар. Конференцияга чүве чугаалаан өөреникчилер чүгле иом-биле кызыгаарланмайн, «Шын» солуннуң чыгдынган материалдарын база ажыглааннар. Аңаа хоочуннарның сактыышкыннары база киргилээн.

Тывага революстуг намны тургузар дээш демиселчилер, сураглыг кижилер, үжүк-бижикти, эртем, культураны тургузарынга үлүүн киргеннерни улам ханы билип алдывыс. Школаның кызыл өскүлери Сарыг-Септиң № 2 школазының школачылары-биле чагаалашкаш, Албанчының уруунуң уруу Чашпай дугайын билип алдывыс.

Улустарның найыралын чогаалда кончуг эки көргүскен, Тыва улустуң алыс күзели боттанган, Олар Совет Эвилелиниң хамаатылары болганнар. Бисте ам чаа амыдырал чечектелип турар. Сески классчылар «Дөнгүр-оол» деп шиидеп үзүндүнү база көргүскеннер.

Совет Тывага тураскааткан неделя үезинде янзы-бүрү темаларга беседаларны чоруткан бис. Оларны тускай папкаларда чараштыр кылып ап турар бис. Бисте докторлар бөлүү бар. Он беш кижи составтыг болук лекция, беседа кылырыга өөренип, чаңчыгып ап турар. Өөренген материалды амыдырал-биле холбаарынга, оон утказын ханы билип алырыга конференция, шия көргүзүү, лекция, беседа ажыктыг деп билдивис.

С. ЧИГЖИТ,
Азас ортумак школазының өөреникчизи.
Тожу район.

ТАЙБЫҢГА ТУРАСКААТКАН

Баян-Тала ортумак школазынга тайбың неделязы эрткен. Ол хүннерде школага хөй янзы хемчеглерни чоруткан. Тускай митингини база эрттиргеи бис. Чыскаалган уруглар тайбыңны быжыглаарынче кыйгырып турар транспарантыларны туткулап алган турганнар. Школада төөгү болгаш обществоведение башкызы И. Багай-оол митингиге чүве чугаалаваш, ССРЭ-ниң тайбың дээш туруштуг демиселин, бистиң партиявыстың болгаш күрүнеевистиң тайбыны быжыглаарынче угланган инициативаларын онзалап демдеглээн.

Чер кырынга тайбың амыдыралдың чугулазының дугайын уруглар база чугаалааннар. Митингиге школачыларның ат салганы тускай бижикти база хүлээп алган. Совхозка картофель ажааллазынга ажыллааш, алган 43 рубльди Тайбың фондузуунче шилчиткен. Тайбың темазынга солун кежээни база эрттиргеи.

И. БАГАЙ-ООЛ.

Ажы-төлүмүүн уруг-дарымга кырган-авай-даа болуп чоруур болзумза, аа сүдү-биле азырап, өстүрүп каан багай аванны бо-ла сактып кээр мен. Билип кээримге-ле Эдегей, Кудугуй ынчаар чурттан чоруур улус чүве. Аванны анаа-ла Өшкү-Саар дээр. Бодунуң төрээн булуңунга дыка ыжак, оон бойдус байлаан мактап чугаалаарын бо-ла дыңнаар чораан мен. Даг, даш бүрүзүнүң төөгүзүн, кандыг аттар-биле чүү деп адаарын безин кончуг эки билир кижи. Чылыг холу-биле бажымны сүйбап берип, от чырыынга самдар чучаамны илип ора, чугаалап чораан тоолдарын болгаш тоолчургу чугааларын бо-ла сактып кээр мен.

АДАЙГАННЫҢ АЛА БУГАЗЫ

Эдегей дугайында тоолчургу чугаалардан

Бир-ле катап Эдегейнин Узун-Оорга таварлыр улуг шыктап кежил бар чораан бис. Хүн дыка изиг турган чүве. Авам мени кызыл-кызыл даштарлыг, бажында бичии дытчыгаш үнген, соок кара суг үнүп чыдар черге эдертип келди. Сугнуң арыг, соогун магададым. Долгандыр-ла кызыл даштар чаптылган чер болду. Чүге ыдыгыл деп мээн айтырыымга, авам дараазында тоолчургу чугааны чугаалап берген.

«Шагда Эдегейни Эдер-Күй деп адан турган чүве-дир. Ол күйнүң ортузун дургаар кижи эртинмес шыргай арыг үнген. Кызыл өңүг сай-даштарлыг Көк-Хөлче кыңгырткайның агып кирип чыдар соок кара сугларлыг бо черни Чаңгыс-Дыт деп адаар турган. Оон чурттан чораан. Ол хүннүң эжизинде чаңгыс көк инээн хөл кыдымга өртеп кааш, балык-байлаңнап, аңнап-мөңнеп ай-айы-биле чоруп каар ашак болуп-тур. Тыпкан олчазын көк инээнге чүдүрүп алгаш, самдар өөрге чаныптар. Бир-ле ынчаар чаныр чоруп каарга, инээ хөлче хая чанынга алган калайы, ажы-төлү-дээ чок чаңгыс көк инектиг Адайган деп ашак йөрээрлер.

Көк-Хөлдүң чечек-чимис шыпкан амданныг, чаагай өттүсигеннн чип чайлаан, көк инээ семис-шыыраа кедергей апарган. Бир-ле катап инээ улуг ала быжаа төрүпкеш, өлү бергеи. Адайган быжаазын улуг, ала буга кылдыр остүрүп ап-тыр. Буганың улуг хире-хире болгаш-ла кыпсынчыг кылдыр бустай бээр. Ол бустай бергенде, Эдер-Күйнүң чалым-хаялары чарлып чаштап, Бай-Тайганың бажындан мөңги доштар аңдарлып кээп дүжүп турган чүве-дир. Оран-делегейге чалбаргаан: «Өршээ, Эдекүүм, Эдекейим деп, Эдер-Күй деп атты ойзу эде адаза-адаза Эдегейим, Эдегей деп адай берген чүве-дир.

Адайган ала буганың бурундуктап мунукаш, алды артты ажыр, чеди хемни кежилдир, моңдүргеш, оожургаш доктаагаан черинге хаваштар турган. Ала буганың ханы ядыы-түреңги чонунуң хуусаадынын ажып, текүп, хем ышкаш агып турган дээр. Ала буга оон оожургаш, өдээнге кээп доктаап, дыштанып турган. Мал-маган чок ядыы чон ала буганың ханын хооруп чип, аш-чуттан аалаалы-биле амызын камгалаап ап чораан чүве-дир.

Адайганың ала буганының төгүлген ханы ол черниң сайдажыда олчаан сине берген. Ынчангаш Эдегейнин Чаңгыс-Дыт деп черде даштарын өңү буганың ханы-биле өңнеш болуп, кызыл өңүг хевээр арткан чүве-дир».

Авамдан дыңнаан тоолчургу чугаам бо йиин. Мээң авам тоолчургу чугааларны болдуңуң аразындан азы кыргаан аразындан-ла дыңнаан чорааны магат чок.

С. КУУЛАР,
башкы.

ХАВАН БИЛЕ АДЫГ

(басняжыткан чечен чугаа)

Эрге-чагырга тутхан Мажаалайга Хаван дээрзи ажыл дилеп, үшкү удаа ээрежип кээп-тир.

— Элээн эвлег-чазыгны кылып чордум. Назы-хар улгатты, билиндим. Уруг-дарымга хөй болгай. Билир силер. Кады кырыырым база хоочу-хораалыг. Ажылдап чүү ирги, көрүп көрүүлерем.

Хаван кайгал мурнунда хайлыг херек кылгаш, чогуур черге чораанын Адыг ыяк билир чүвүн иргии. Адыгның арны бүргей хона берген. Хаваан дүйгеп, Хаванче ширин көргеп:

— Сени билир, биля-ир мен, тала. Дөспес амытан-на болгай сең, бир-ле черде кастына берген турар... Сеңээ таарышкы дег ажыл бисте чок ийин— дээш, Адыг өскээр коруу берген. А хаванның арны изиш дээн:

— Кайынам, хаймраатым. Хөй ажы-төлүмүүн аксыбоксун болап көрүүлер. Адыг ээй-даа көрбес, кара шору хевирлиг. Чоон салаалары-биле столун сохтагылаан. А болу иштинде бир-ле чүвени бодап олурары илден, «Моңу хүлээп албаска, айтыра бээрлер, Ажылга киирилер дээр. Барып-барып үчётта болгай моо-зу...

Кайда кандыг ажыл барын аңдара-дүүдере бодап олурган: тайгада чүл, ховуда, огородта чүл? Аа, огородка тур таңнылы херек. Чогум таңнылы аараан, эмчилээр апарган.

Адыг хаванче катап көрүп келген. Ховуда огородка таңнылы херек. Күзээр болзуңза, билдириишкинден бижи... Оон өске ажыл менде чок.

— Огород! Таңнылы! ...А берге ажыл-ла-дыр. Үнүш бышкалак, хаймы деп чүвени аттыг ийиаан. Шыдаар ирги мен бе?

— Шыдавас болзуңза бодуңна билип көр. Оон өске ажыл сүмелеп шыдавас мен.

...Хаван ону өөгеэр ынчап олурары ол болбас ийикпе. Шыдавас амытан ол эвес-тир ийин. Өөрээш, бажыланың орбас ийикпе!

Че, ындыг-дыр, кызар-ла болуп тур мен ийин. Улузумбиле характаар болган-дыр мен ийин. Ачылыг-ла силер ийин, хайыраатты. Ынчангаш мынча хөй амытанны ушкарып-башкарып, чер-чурттуң ээзи болуп чоруур силер ийин. Четтирдим...

А шалың дугайын айтырар дээш ол харлыга берген. Аксыиче тева тепкен дег болган. Ол хире черге ажылдаар болганда шалың төлевир дугайын айтыргаш канчаар. Ынчалза-даа оон бодалын адыг ноомчуп каашкан дег болган:

— Хлевиң шытпас сең, кайгал. Хөвен-саазын пестен кылган костюм, саныс идик кедип чорбас сең бе. Ажырбас — деп-тир.

Белен чыдар чүвеин болганна чок ала каптар, шыдашпас, карак ажыттаар Хаван мурнунда ол-ла сеткили-биле «эрттеигеи» чүвен иргии. Үзе баскаш келген. Бо удаада база ажык кончаа аптар таарымчалыг ажыл сүмелээрге, амыраш дээн. Ажылдап киринкен.

Баштай огородче, шынап-ла, дагаа, ошкү-даа киирбейн, ана шырдайыткан. А кажан огород үүжү быжа бээрге, шыдажыр боор бе: хамык ногаанның баш санындан йи-бирлеп чыгачыгза, чүгле кызын чыр үүжезин эвес, харын чамдыызын садын саарын, карманынче халас акша-орудга киирип ап-тыр эвеспе. Бо удаада ол хилис эрткен.

Ажыл-ишке кижилерни киирип аарда, черле оваарымчалыг болур херек.

С. ХЕРТЕК.

КАЖАР ЧАРАА- ЧЕЧЕН

(Тоолчургу чугаа)

Бурун шагда дилги, бөрү болгаш чараа-чечен үжелээн кады амыдыран, чурттаан чораан. Бир хүн бичии эзт тып алгаш, ону үлежин чадааш, олар маргыжып эгелээн. Бөрү турган: «кым эзирничелил, ол эзтти чиир» деп саналдаарга, шупту каттышкан.

— Чүгле амзапкан болур мен— деп, бөрү бир-ле дугаарында чугаалаан.

— Мен чылыдан — деп, дилгизи улашкан.

— А мен чүгле сурааннан — деп, чараа-чечен түүнээн.

Дугуржулга өзүгаар эзтта чараа-чечен чиир турган, кажар дилги кезек бодангылааш, мынча дээн:

— Чаршыка тиилээн кижиге бээр-дир.

Бөрү бала амыраш дээн. Чаршы-даа эгелээн. Чараа-чечен дилгиниң кудуруундан туттуунукан. Мурнаан мен дээш, аажок өөрүп, кайда кел чор дээш келген уунче көрүп турда, чараа-чечен оон артымга туруткаш айтырган:

— Ам чаа келгеиң ол бе, дилги?

Д.-С. СОТПА.

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

Республиканың Чыдыышкын министерствозу, башкылар билин бедидер институт, РСФСР-ниң Педагогика инитилелиниң Тывада салбыры эртем-практиктиг конференцияны организастап эрттиргеи. Конференцияны өөреникчилер-биле кижизидилге ажылын организастаарынга класс удуртукчузунуң ролюн бедидериниң дугайында айтырыгга тураскааткан.

СЭКП-ниң XXVII съездиөк улус өөредилгезиниң айтырыгларынче онза кичээнгейин салганы билдингар. Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазы өөредилге-кижизидилгеге ажылдарны экижилериниң кол угланышкынарын тодаратканы. Үстүнде негелделерге дүүштүр класс удуртукчузу канчаар ажылдаар ужурлугуа, оон адрымсалгазы кайы хирел, бистиң республиканың школаларында бо талазы-биле кандыг эки дуржулга чыгдынганыл, бо ажылда четпестер чүл —бо айтырыдларны эртем-практиктиг конференцияга сайгарыр чугаалашкан. Конференцияга илеткелдерни башкылар билин бедидер институттуң директору С. Т. Ооржак, Кызылдың педагогика институдунуң кафедра эргелекчизи, доцент Л. П. Салчак, ВЛКСМ өбкомунуң инструктору Г. Б. Монгуш олар кылган. Класстан дашкаар ажылдарны организаторларын, класс удуртукчулары болгаш өске-даа өштер илеткелдерни, дыңнадыгларны тус-тус секциялارга кылган. Конференция рекомендацияларны хүлээп алган.

ЧИТКЕН ХӨЛ

АКШ-тың Луизиана штатка чоокка чедир-ле Пегнер деп хөл турган. Ол хөл ам чок, чиде бергеи.

Пегнер хөл терең эвес турган — даныы метр ашпас. Ынчалза-даа шөлү кончуг улуг — 500 дөрбелчин километр. Аңаа балыктар болгаш рактар хөй турган. Хөлдүң кыдыын дескиидир чайлаг суурлар, янзы-бүрү үнүштүг улуг сад турган.

1980 чылда америк нефть компанияларының бирээзи нефть дилеп, хөл кыдыын, баш улур ол черниң байдалын болгаш тургузуун шинчилеп албайн, казып, үттеп эгелээн. Сөөлүнде хөлдүң адаанда чер иштинге хөй ижер дус турганы илереен. Хөлдүң суу үттээн черни дамчыштыр дуска четкеш, дусту эзилдирипкен. Дус турган хос черже өлүп каш суур, хөй үнүштерлиг сад дүжүп бада берген. Чаваа болуп кижилер шупту диригарткан. Бо халаптың чедирген когаралы беш миллион доллар болган дээрзин Болгарияның «Природа» журнал дыңнаткан.

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

Республиканың Чыдыышкын министерствозу, башкылар билин бедидер институт, РСФСР-ниң Педагогика инитилелиниң Тывада салбыры эртем-практиктиг конференцияны организастап эрттиргеи. Конференцияны өөреникчилер-биле кижизидилге ажылын организастаарынга класс удуртукчузунуң ролюн бедидериниң дугайында айтырыгга тураскааткан.

СЭКП-ниң XXVII съездиөк улус өөредилгезиниң айтырыгларынче онза кичээнгейин салганы билдингар. Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазы өөредилге-кижизидилгеге ажылдарны экижилериниң кол угланышкынарын тодаратканы. Үстүнде негелделерге дүүштүр класс удуртукчузу канчаар ажылдаар ужурлугуа, оон адрымсалгазы кайы хирел, бистиң республиканың школаларында бо талазы-биле кандыг эки дуржулга чыгдынганыл, бо ажылда четпестер чүл —бо айтырыдларны эртем-практиктиг конференцияга сайгарыр чугаалашкан. Конференцияга илеткелдерни башкылар билин бедидер институттуң директору С. Т. Ооржак, Кызылдың педагогика институдунуң кафедра эргелекчизи, доцент Л. П. Салчак, ВЛКСМ өбкомунуң инструктору Г. Б. Монгуш олар кылган. Класстан дашкаар ажылдарны организаторларын, класс удуртукчулары болгаш өске-даа өштер илеткелдерни, дыңнадыгларны тус-тус секциялارга кылган. Конференция рекомендацияларны хүлээп алган.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ «Кыштың тыныжы» деп фотоэтюду.

«АЛА ЧАЙНЫ ӨТТҮР ЫРЛААН»

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң, райкүүскомнуң болгаш агроулетпүр каттыжыышкынының кичээнгейинге

Шынап-ла, чылдың дерт эргилдезиниң бо чаагай үезинин каас-чаражыгга, чылынга болгаш тодуунга алзып, хөлестеп чыткаш, харлыг кыштың дүжүп келгенин эскербейн баар кижилер бо-ла турар. Оларга бистиң Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң директору Хертек Серекейни, ыыда партком секретары Хертек Сенчини, оларның чагыргазында турар удуртукчуларны болгаш тускай эртеминиглерни хамаарыштырып болур. Кыштаглаашкынга белеткелдің четпес болганын (харын-даа үзүлгенин) оон өске чүүүн-биле тайылбырлаарыл?

Кыштаглар сентээриниң, мал чеми белеткээриниң дугайында айтырыгларны совхозтуң болгаш салбырларының партия организацияларының, көдээ Советтер күүскомнарының болгаш өске-даа янзы-бүрү хуралларга, сессияларга бо чылын чеже катап чугаалашкан чүве. СЭКП райкомунуң бюрозунга, күүском хуралынга болгаш РАҮК техчөвүлелинге безин каш катап чугаалашкан, хөй шиитпирлерни хүлээп алган, а оларның күүселдезинге хайгаарал болгаш хыналда четпес болган. Эрткен кыжын муң-муң малдың кырылган хайындан кым кандыг түүнел үндүргенил?

Кыжын өлген малды тускайлаан трактор-биле улур хөөн турган-даа болза, кыштагларда сектер ам-даа чытпыыган. Найырал салбырда беш кыштагның көржени хоортунмаан. Ону хүүрек болгаш кускун-даай-биле бузары берге, дашталдыр кадып калган. Септелге кылырын планнаан, хуусаазын дугуржун, хуралга бадылап каан кажааларга безин кым-даа чайладыр хол дегбээн. Ол туржук кырында довураан хат соя шаап, иштинче чаашкын суу кирип, малгашталып калган. Чижээлээрге, Хомушку Чылбак-ооллуң 40 градус ийлени берген (та канчап ызырыып турар чүве) кажаазын апрель айда 30 хүн дургузунда орнун солуп тударын планда айыткан. Ам-даа ынчаар турбушаан. Оон кырынче кижи үнер азы кылып хар чаар болза, дораан барып дүжер. Опакай Чораан-оол, Лүндүп Делег, Шожал Байыр, Салчак Мукулай оларның кажаалары тутканнан бээр 15—20 чыл болган. База-ла ийленгилей бергилээн, дээвиирлери ирип калгылаан. Оларга база хол дегбээн. А Николай Бортаанның кажаазы шуут барып ушкан.

Ооргалары сыныг, серилери болгаш хоолайлары чок кажаалар эмгежок. Донгак Бора-ооллуң кажаазының ыштинде малгаш сүстүүнүп турар. Зинаида Серин, Ооржак Сенден оларның бажыңнарының сонгалары болгаш хаалгалары чок. Аныяк малчыннар Алексей Очур, Анатолий Очур болгаш өске-даа бажыңы чок кадарчылар база бар.

Бо хүннерге чедир саваң сөөртүп чедирген кыштаг чок. Саваң шолдерде чытпыыган, ону мал-маган то базып, таварышкан-на кижи тәтчеглеп турар. Сигенни база оорлап турар. Дүрведээшкинниң болгаш эде тургустунуушкунуңу үезинде мыдыг байдалды көөрү берге-дир. Совхозтуң удуртукчулары, ам келгеш, «Бүгү малчыннар чыглыр, тайга үнер, шет кезер, тудуг материалдары белеткээр» диэ-ип турар. Чогум ыыаар чорупкан кижи-даа чок. Ынчалтурда, шагда-ла «Харлыг кыжы дүжүп келген». Ам черле канчаарыл?

Сарыг-оол САЛЧАК.

РАЙПОДА-ДАА, БААЗАДА-ДАА...

Хүндүлүг Мергелдей!

Бистеринің, малчыннарның чай чок чымыштыг ажылын билбес улус силер эвес-ле болгай силер. Ынчангаш бо айтырыгны, тодаргайлаарга, хомудалды Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң малчыннарының мурнунда биэ-жир бодадым.

Радио дыңнаайн турарывыстан бээр чартык чыл чедип тур. Бистің чурттап турарывыс бо үеде ынча деп чугаалаары безин эпчок болгу дег. Хомудап чугаалавас арга чок. Малчыннар улуг-биче хуралдарывыска ол дугайын чугаалап, даргаларывыстан «дөлеп шаг-ла болган бис. Чогел төөгеи.

Малчыннарның радиолары колдуунда батарея-биле ажылдаар — «Альпинистер». Чер чедип, садыг кылыр арга бисте белеп каяа турар боор, ынчангаш келген кижилерге батарея дугайында айтырыг тургузарывыска, тоомча чок баары — үүрмек негелде деп бодаарында ирги бе?

Хамык ужур мыдыг. Батареялар магазиннерде, автомагазиннерде чок, Канчап билир дээш, кээп турар автомагазин садыгжыларындан ону бо-ла айтырар бис. Айтырыг «Батареялар райпода-даа, баазада-даа чок-тур» деп кыска харын-биле кызыгаарланыр. Радиоларывыска батареяны кайыын тып алыр ужурлуг улус боор бис. Бистің бо айтырывысты Тыва респотребсоюз баштаар черинге чедиреринерни дилединис, Мергелдей.

О. ТАС-ООЛ.

ТАЗТЫГ КЕЛБЭЭЖЕ...

Экии Мергелдей!

Республиканың ол-бо булуңнарынга саадал-даа чокка бо-ла чеде берген турар болгай силер. Чөөн-Хемчик районуң төвү Чадаана хоорайга келир болзуңарза, ыыда чунар-бажыңга кире дүшсүперзе кандыгыл? Чоннуң хандырылгазынче, чижээ, амыдырал, садыг, коммунал хандырылгазынче кичээнгей улуг болгай. Ындыг турзажок, бистің бо чунар-бажыңывыстың ажылы негелдеге дүүшпес. Хамык ужур мыдыг. Чунуп алыр дээш келген кижилер маңаа хөй-ле үе үндүрер. «Чүге» деп айтырар боор силер. Таз саны эвээш, оон хосталырын манап, үнген кижилер санап олурда, үе эртип-ле турар. Мыдыг байдалды кижилер кончуг эки билир болгаш чунар дээш келген кижилериниң хөй кезин шуут чогу-биле бажыңнарындан тазтарлыг келир. Ынчалзажок таз манап шаг-ла болур чүве. Уруг-дарыг эдерткен кижилерни көөрге — бир холунда тазтар туткан, өскези-биле — уругларын четкен келир.

Краннар үрелик, ынчангаш оон суг кудуп алыры берге. Чырык хүндүс каяа ажырар, кежээ ажыл соонда, ынчар дээш келген кижи бустуг өрээлче кире албас, сайгылгаан чок. Оон-даа өске четпестер бар. Дыңнарывыстың орнунга карак-биле кергени дээре боор.

К. КУУЛАР.

Редакция янын адрези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 3, Телефоннары: редакторнун 2-24-63, редакторнун оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет гургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41 бухгалтериянын 2-12-45 солун келбейн бичгеге 2-32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия, болгаш ном садыының хереклериниң талазы-биле күрүне комитетиниң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—08064.

ТВ

НОЯБРЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үс». 8.40 — Ритмиг гимнастика. 9.10 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 9.20 — «Спортлотонуң» 46-гы тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан боон турмен!». 11.00 — «Эрденги почта». Музыкалыг дамчызылга. 11.30 — «Ада-чоруукчулар клуву». 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — «Көзүнүң шагы». 14.00 — «Ералаш». Уругларга баштактаныглыг киножурнал. 14.10 — «Кадык-шыл». 14.50 — Аар атлетикага делегей чемпионады. Болгариядан дамчыдылга. 15.20— «Сценаның көрүүчүү». Театр дончулалы. 16.45 — Тоол аалдан келген. Р. Киплингиниң чогаалдарынга мультфильмнер. «Бир дугаар чагаа канчап биженнгенил», «Ак динопейжитеш», «Рикки-Тикки-Тави». 17.55 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Арфа аян тулуп тур. 18.55 — Үнүштер дугайында. 19.45 — Агроулетпүр комплексиниң көдээ ажылагыйның болгаш болбаазырадып кылыр улетпүрүнүң ажылдакчыларының хүнүнге тураскааткан ураан чүүл мастерлериниң концерти. 21.00 — «Үс». 21.35 — «Холдарымыстан четтирбин алымыңар, өңнүктер». Концерт. 23.05—Ураан гимнастикага Интервидениениң кубогу. Польшадан дамчыдылга. 23.50 — 00.50 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Бо оод ээп чедип келгеи». Ураан-чечен фильм. 9.45 — Авамның школазы. 10.15 — Томскиниң телевидение студиязының программазы. 11.10 — Орус чугаа. 11.40 — ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Солозьяненконуң концерти. 12.10 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалаа тур. 12.40 — «Дириг амытаннар дугайында». Журналист В. М. Песков чорудар. 13.40 — Мособлсельстрой-18» трестиң болгаш оон директору Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. И. Травкиниң ажылының дугайында дамчыдылга. 14.30 — «Революциядан төрүттүүгеи». Он сериялыг ураан-чечен фильм. 1-ги фильм. «Берге күс». 15.35 — Кыргызаам сугга хуна чурттаан турган». Мультфильм. 15.45 — Музыкалыг мозаика. 16.15 — Делегей болгаш аныктар. 16.50 — «Сос-биле ийилээ». Фильм-концерт. ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Ильинский орус литератураның чогаалдарын номнуур. 17.40 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. А. Н. Скрябин. 18.35 — Силер ону ыыдаар силер. 19.20 — «Кристаллдар». Док. телефильм. 19.30 — Суг болозунга ССРЭ-ниң чемпионалы. 20.00 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!». «Зоопаркта бис». 20.20 — «Музейлерде болгаш делегелер эвлерлинде». Кусково музейи. 21.00 — «Үс». 21.35 — Казаньда суворовчуларның шериг училищезинин үрер хоргум оркестриниң концерти. 22.00—22.50 — Бүг бомбүүнге ССРЭ-ниң чемпионалы. «Спартак» — «Арарат»; «Динамо» (Минск) — «Зенит».

агаар

Республиканга бүргеи, аяыр, чагбас, барыын үүктеи хаттың дүргеи секундада 5—10 метр. Дүне 23—28 градус, чамдык черлерге 30—35 градус соор. Хүндүс 13—18 градус, чамдык черлерге 7—12 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын үүктеи хаттың дүргеи секундада 3—7 метр. Дүне 30—32, хүндүс 15—17 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

НОЯБРЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Разгром немецко-фашистских войск под Москвой» 9.30, «Приключения бельчонка Мики» 11.20, «Это было в Париже» (1, 2 сериязы) 13.10, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 119» 11.00, «Золотой ключик» 9.20, «После дождичка, в четверг» 12.30, «Танцы на крыше» 14.10, 15.50, 19.10 «По главной улице с оркестром» 17.30, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Василиса прекрасная» 12.00, «Пришло время любить» (1, 2 сериязы) 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Баллада о старом оружии» 10.00, «В стреляющей глуши» 11.40, 13.30, 15.20, 17.10, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Киносборник» 14.00, «Чиперин» (1, 2 сериязы) 15.10, 17.40 шактарда.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3400